

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

I will use the term modern to designate any science that legitimates itself with reference to a metadiscourse [which makes] an explicit appeal to some grand narrative, such as the dialectics of spirit, the hermeneutics of reasoning, the emancipation of the rational of working subject, of the creation of wealth I define postmodern as incredulity toward metanarrative.

(Lyotard, 1993: xxiii)

จากเนื้อความที่ได้หยิบยกมาจะเห็นได้ว่าสำหรับ Jean - François Lyotard แล้ว "หลังสมัยใหม่" (postmodern) หมายถึงความ "คลางแคลงใจ" หรือความ "ไม่ศรัทธา" (incredulity) ต่อ "อภิธานาน" (metanarrative หรือ grand narrative) ทั้งหมด Lyotard ได้ปฏิเสธอภิธานานต่างๆ ที่อยู่ในรูปแบบขององค์ความรู้ "สมัยใหม่" (modern) ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นและนำมาสู่การตั้งคำถามต่อความรู้ในแบบสมัยใหม่ที่พวกเราใช้มันในการแสวงหาความจริงและกำลังครอบงำเราอยู่ อันได้แก่ ปรัชญา (philosophy) วิทยาศาสตร์ (sciences) สังคมศาสตร์ (social sciences) หรือแม้กระทั่งเศรษฐศาสตร์ ซึ่งในส่วนของทฤษฎีและองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ก็ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของความเป็น "ศาสตร์สมัยใหม่" (modern science) ไว้อย่างชัดเจน ถึงกับกล่าวกันว่าเศรษฐศาสตร์คือราชินีของสังคมศาสตร์ (queen of social sciences) นั่นก็เพราะว่าลักษณะความเป็นศาสตร์ที่แข็ง (hard sciences) ของเศรษฐศาสตร์ในการสร้างทฤษฎีมีความเป็นวิทยาศาสตร์สูงอีกทั้งยังสามารถพิสูจน์ถูกผิดได้ รวมไปถึงการใช้ตรรกะที่มีแบบแผน (formal logic) อันได้แก่เครื่องมือทางคณิตศาสตร์และสถิติในการวิเคราะห์พฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างเข้มข้น

ซึ่งในประเด็นนี้ McCloskey (1983) ได้บรรยายถึงลักษณะความเป็นสมัยใหม่ของเศรษฐศาสตร์ไว้หลายข้อด้วยกัน เช่น การที่ยึดติดในความเป็นภาววิสัย (objective) กล่าวคือเศรษฐศาสตร์ต้องเป็นศาสตร์ที่ปราศจากแนวคิดเรื่องคุณค่า (free of value) ดังนั้นจึงไม่ใช่งาน

ของนักเศรษฐศาสตร์ (ในบทความของเขาจะเรียกนักเศรษฐศาสตร์ว่า economic scientists) ที่ จะพูดถึงเรื่องคุณค่า ความงามหรือ จริยธรรมใดๆ รวมไปถึงการมองความเป็นอัตวิสัย (subjective) ว่าไม่เป็นความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์ และใช้วิธีวิทยา (methodology) เป็นตัวแบ่งเขต ความรู้ที่เป็นเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ (scientific reasoning) ออกจากความรู้ที่ไม่เป็น วิทยาศาสตร์ (non-scientific) ซึ่งก็คือการแบ่งความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ออกเป็น เชิงปฏิฐาน (positive) กับปทัศฐาน (normative)¹ และที่สำคัญก็คือมีจุดมุ่งหมายในการทำนาย (predict) หรือ ควบคุม (control) ปรากฏการณ์ต่างๆ เมื่อมองลักษณะดังกล่าวเข้ากับวิธีการใช้ภาษาของ เศรษฐศาสตร์จะพบว่ามีความเป็นสมัยใหม่อย่างชัดเจน โดยเศรษฐศาสตร์ได้สร้างสุนทรียทาง ภาษา (rhetoric) ให้แก่ตัวบท (texts) ของตนโดยการใช้ภาษาที่สละสลวยอันได้แก่ตรรกะที่มีแบบ แผน ร่วมด้วยภาษาทางคณิตศาสตร์ (mathematical language) ที่เพื่อให้การสื่อสารของตัวบท สามารถที่จะจูงใจคนให้เชื่อถือได้ และใช้ภาษาเหล่านั้นสร้างทฤษฎีหรือแบบจำลองเศรษฐศาสตร์ (economics model) ที่เป็นภาพตัวแทน (representation) ความจริงขึ้นมาเพื่อเอาไว้อธิบาย หรือทำนายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

เมื่อพิจารณาในส่วนของวิธีวิทยาที่ใช้ในการสร้างทฤษฎีของเศรษฐศาสตร์จะพบว่าปัจเจก ชน (individual) มีความสำคัญมาก และมีบทบาทโดยตรงในการวิเคราะห์ดุลยภาพโดยที่ปัจเจก ชนจะถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นผู้ตัดสินใจสูงสุด ภายใต้สมมติฐานความมีเหตุผล (rationality hypothesis/assumption) ซึ่งมองว่าปัจเจกชนเป็นผู้ที่มีเหตุผลและจะแสวงหาความพอใจสูงสุด ให้กับตัวเอง โดยที่ความมีเหตุผลดังกล่าวยังสะท้อนถึงความคงเส้นคงวา (consistency) ของ แบบแผนความพอใจ (preference) อีกด้วย ซึ่งการมองปัจเจกชนด้วยวิธีดังกล่าวจะทำให้การ วิเคราะห์เกิดดุลยภาพเสมอ เช่นในกรณีของการวิเคราะห์พฤติกรรมผู้บริโภค ผู้บริโภคจะสามารถรู้ ราคาและงบประมาณ รวมไปถึงรสนิยมของตนเองภายใต้ "สมมติฐานความมีเหตุผล" ผู้บริโภคจะ จัดสรรงบประมาณของตนเพื่อเลือกส่วนผสม (combination) ของสินค้าต่างๆ จนสุดท้ายก็ได้ชุด การบริโภค (consumption set) ที่เป็นจุดดุลยภาพซึ่งเขาได้รับความพอใจสูงสุด ซึ่ง ณ จุดนั้น ผู้บริโภคจะไม่มีแรงจูงใจ (incentive) ที่จะเคลื่อนไปยังจุดอื่นที่มีใช้จุดดังกล่าว

¹ การวิเคราะห์เชิงปทัศฐาน (normative) ต่างจากการวิเคราะห์เชิงปฏิฐาน (positive) ตรงที่แบบหลังเป็นการวิเคราะห์ที่ มุ่งหาความจริงแท้ที่เป็นภาวิสัย (objective truth) โดยปราศแนวคิดเรื่องคุณค่า แต่การวิเคราะห์เชิงปทัศฐานจะเป็นการวิเคราะห์ที่ ขึ้นอยู่กับค่านิยมและปรัชญาของผู้วิเคราะห์ ซึ่งเรื่องเดียวกันอาจผู้วิเคราะห์อาจจะมีมุมมองขัดแย้งกันก็ได้ซึ่งตรงนี้ก็ขึ้นอยู่กับบริบท ทางประวัติศาสตร์ของแต่ละคน

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการชี้ให้เห็นภาพของการวิเคราะห์ดุลยภาพบางส่วน (partial equilibrium) แต่ในด้านการวิเคราะห์ดุลยภาพคลุมทุกส่วน (general equilibrium) ในแบบ Walrasian ก็จำเป็นที่จะต้องอยู่บนข้อสมมติต่างๆ เช่น ตลาดจะต้องมีการแข่งขันอย่างสมบูรณ์ (perfect competitive market) แบบแผนความพอใจต้องมีลักษณะเป็น strict convexity และฟังก์ชันอุปสงค์ต้องเป็นแบบต่อเนื่อง (continuous demand function) และผู้บริโภคต่างก็จะเลือกส่วนผสมสินค้าที่ให้ความพอใจสูงสุดภายใต้ข้อจำกัดของตน กล่าวคือต้องประพฤติตนภายใต้สมมติฐานความมีเหตุผลนั่นเอง ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวเราก็จะสามารถหาเวกเตอร์ของราคา (price vector) ชุดหนึ่งที่ทำให้ทุกตลาดเกิดดุลยภาพ (all market clearing) ซึ่งก็คือชุดของราคาที่ทำให้อุปสงค์เท่ากับอุปทานในทุกๆตลาด ซึ่งเรียกว่า Walras' Law (Varian, 1992) ดังนั้นแล้วสมมติฐานความมีเหตุผลจึงถือเป็นจุดตั้งต้นของห่วงโซ่ตรรกะที่สำคัญอันจะนำไปสู่จุดสุดท้ายของดุลยภาพคลุมทุกส่วน (Fusfeld, 1992)

นอกเหนือไปจากนั้นไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีเกมส์ (game theory) หรือเศรษฐศาสตร์มหภาค (macroeconomics) สมมติฐานความมีเหตุผลก็ยังคงมีบทบาทอย่างแข็งขัน ในส่วนของการวิเคราะห์ในทฤษฎีเกมส์ต้องเริ่มด้วยการตั้งต้นให้ผู้เล่นที่มีเหตุผลแสวงหาผลตอบแทนสูงสุดให้แก่ตนเองก่อน (Blaug, 2002) แล้วจึงค่อยทำการวิเคราะห์หาผลลัพธ์ของในลำดับต่อไป ส่วนของเศรษฐศาสตร์มหภาคสำนักคลาสสิกใหม่ (new classical macroeconomics school) การที่จะวิเคราะห์ผลกระทบของนโยบายหรือ shock ต่างๆในระบบเศรษฐกิจจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าหน่วยเศรษฐกิจ (economic agent) ในแบบจำลองนั้นมีการคาดการณ์อย่างมีเหตุผล (rational expectation) กล่าวคือ agent จะคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงของตัวเองแปรที่พิจารณาในอนาคตโดยใช้ข้อมูลที่พวกเขาคิดว่าเกี่ยวข้องกับตัวแปรที่พิจารณาที่มีอยู่ทั้งหมด หรือจะพูดอีกอย่างได้ว่าการคาดการณ์ถูกสมมติให้อยู่ภายใต้รูปแบบของความมีเหตุผล เพื่อให้สอดคล้องกับพฤติกรรมแสวงหาความพอใจสูงสุด ของปัจเจกชน (Snowdon, 1994)

ที่ผ่านมาทำให้เราสามารถเห็นได้ว่า การวิเคราะห์ในทางเศรษฐศาสตร์นั้นไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงข้อสมมติต่างๆได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมมติฐานความมีเหตุผลที่แฝงเร้นอยู่เกือบจะในทุกเรื่องของเศรษฐศาสตร์ อีกทั้งการวิเคราะห์และสร้างทฤษฎีโดยใช้ภาษาทางคณิตศาสตร์มันก็สามารถไปด้วยกันได้กับสมมติฐานดังกล่าว ทำให้วิธีวิเคราะห์เช่นนี้กลายเป็นสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้ในการสร้างทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ เพราะมันทำให้ทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมามีความน่าเชื่อถือ (แม้มันจะไม่สมจริง) และสามารถทำนายผลของปรากฏการณ์ (ในระบบของมันเอง) ได้อย่างแม่นยำ

แม้ว่าเศรษฐศาสตร์จะมีระเบียบวิธีที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์สูง และมีความเข้มงวด (rigorous) ในการพิสูจน์ทฤษฎีของตนด้วยวิธีทางคณิตศาสตร์ (mathematical method) อย่างไรก็ตาม เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ก็ไม่พ้นการถูกวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องของการสร้างทฤษฎีที่ยึดติดกับความเคร่งครัดในพิธีรีตอง (formalism) ทางคณิตศาสตร์ ทำให้ทฤษฎีที่ถูกสร้างเป็นภาพตัวแทน (representation) กลายเป็น “เศรษฐศาสตร์ที่อยู่บนกระดานดำ” (blackboard economics) (Coase, 1993b อ้างใน Blaug, 2002) กล่าวคือเป็น เศรษฐศาสตร์ที่ไม่เชื่อมต่อและห่างเหินกับโลกความเป็นจริง และเป็น เศรษฐศาสตร์ที่เข้าใจกัน แต่ในหมู่นักเศรษฐศาสตร์ด้วยกันเองเท่านั้น

ในส่วนของการวิพากษ์และตั้งคำถามกับเศรษฐศาสตร์จากมุมมองหลังสมัยใหม่ยังรวมไปถึงการวิพากษ์รากฐานองค์ความรู้ (foundations for knowledge) ทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) มองว่า อำนาจ (power) กับความรู้หรือความจริงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกและมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่าวาทกรรมเศรษฐศาสตร์ (economic discourse)² ชุดหนึ่งๆ จะมีวาระซ่อนเร้นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของอำนาจแอบแฝงอยู่ ยกตัวอย่างเช่นการที่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เต็มไปด้วยระเบียบวิธีที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์สูง เต็มไปด้วยภาษาคณิตศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ ทำให้นักเศรษฐศาสตร์กลายเป็นผู้มีอำนาจผูกขาดแต่เพียงผู้เดียวที่จะพูดเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ

ประเด็นวิพากษ์สำคัญอีกข้อหนึ่งของแนวคิดหลังสมัยใหม่ก็คือ เศรษฐศาสตร์ได้สร้างเรื่องเล่าโดยมีการ “ลดทอน” เป็นฐาน (reductionism) ซึ่งส่งผลให้ปัจเจกชน (individual) ที่อยู่ในแบบจำลองเป็นเพียงแค่นาย “Max U” (maximize utility) (Klamer, 2001) เป็นผู้ที่ขาดคุณลักษณะแห่งความเป็นอัตวิสัย ไม่มีบริบททางประวัติศาสตร์ (historical context) ปราศจากอารมณ์ความรู้สึก (sentiment) และมิติทางจริยธรรม (moral) ไม่รู้จักขนบธรรมเนียม จารีต (tradition) ใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งยังลืมนั่นคือความไม่แน่นอน (uncertainties) และความไม่มั่นคง (insecurities) อันเป็นสิ่งที่เปี่ยมไปด้วยความเสี่ยงของโลกไป โดยปัญหาเดียวที่นาย Max U มีอยู่ก็คือการ

² วาทกรรม (discourse) เป็นคำที่นักคิดหลังสมัยใหม่ใช้เรียกความรู้หรือความจริงที่ “ถูกสร้าง” ขึ้นโดยน้ามือมนุษย์ ประเด็นสำคัญของการ วิเคราะห์วาทกรรมไม่ได้อยู่ที่ชุดความรู้ที่มันสามารถเข้าถึงความจริงได้หรือไม่ แต่ความสำคัญอยู่ที่ชุดของความรู้หรือความจริงเหล่านั้นมันจะไปสัมพันธ์กับปฏิบัติการเชิงอำนาจอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในส่วนของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แสวงหาความพอใจสูงสุดภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ (constrained-maximization) ที่เผชิญอยู่ กล่าวคือเศรษฐศาสตร์ได้สร้างโลกขึ้นมาอีกแห่งหนึ่ง เป็นโลกที่ปัจเจกชนมีวิถีคิดอยู่วิธีเดียวคือตั้งหน้าตั้งตา optimizing choices และสูญเสียบุคลิกลักษณะ (loss of character) การกระทำของมนุษย์อันพึงมี

การสร้างความจริงผ่าน "กระบวนการทำให้กลายเป็นเศรษฐศาสตร์" (economization) ทำให้การอธิบายกิจกรรมของมนุษย์ของเศรษฐศาสตร์ถูกลดทอนให้เหลือเพียงการหาทางเลือกที่ดีที่สุด ภายใต้สมมติฐานความมีเหตุผลมนุษย์กลายเป็นเพียง "สัตว์เศรษฐกิจ" (homo economicus) อยู่ในโลกแห่งเศรษฐศาสตร์ที่มองข้ามเหตุปัจจัยอันซับซ้อนของโลกความเป็นจริง ทั้งที่ในโลกความเป็นจริงตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์นั้นมีหลากหลายรูปลักษณะ (shapes) และหลายขนาด (sizes) (Cullenberg, Amariglio and Ruccio, 2001) อีกทั้งยังผกผันไม่แน่นอนและไร้รูปแบบ (randomness) แต่อย่างไรก็ตามการวิพากษ์ในจุดนี้ทำให้เราสามารถเห็นได้ว่าลักษณะการลดทอนในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ถูกสร้างขึ้นมานั้นจะมี "สมมติฐานความมีเหตุผล" อยู่เป็นแกน ภายใต้สมมติฐานนี้หน่วยเศรษฐกิจในแบบจำลองจะกลายเป็นตัวแทนที่ไร้ซึ่งชีวิตจิตใจ ขาดมิติทางสังคม เป็นมนุษย์ในเชิงปริมาณ (quantitative) ที่มองกิจกรรมต่างๆ ในรูปของ ต้นทุน-ผลตอบแทน (costs-benefits) เป็นมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความแห้งแล้ง

จากที่ผ่านมามองเห็นแล้วว่าความเป็นสมัยใหม่ของเศรษฐศาสตร์มีปัญหาหลายประการด้วยกัน ซึ่งการมองเศรษฐศาสตร์ผ่านกรอบคิดหลังสมัยใหม่ทำให้เราพิจารณาเศรษฐศาสตร์ในฐานะที่เป็นวาทกรรมได้อย่างถ่วงถ้อยขึ้น แต่ในงานของ Dow (2001) ได้ก้าวไกลไปกว่านั้น โดยได้นำเสนอให้เห็นถึงความสำคัญของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ผ่านการวิเคราะห์แบบวิภาษวิธี (dialectical analysis)³ ระหว่างแนวคิดสมัยใหม่ (modernism) (ซึ่งก็คือเศรษฐศาสตร์) กับแนวคิดหลังสมัยใหม่ โดยที่บทสังเคราะห์ (synthetic) ของสองสิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่าเศรษฐศาสตร์ที่มีความเป็นสมัยใหม่สูงจะดูดซับ (absorb) ข้อดีของความเป็นหลังสมัยใหม่เข้าไป ซึ่งท้ายที่สุดแล้วการปฏิสนธิกันระหว่างสองแนวคิดนี้จะนำไปสู่การเปิดมุมมองให้กับวิธีวิทยาใหม่ๆ ให้กับเศรษฐศาสตร์ได้ ซึ่งนอกจากงานของ Dow แล้วยังมีนักเศรษฐศาสตร์อีกหลายคนที่น่าสนใจในแนวคิดหลังสมัยใหม่และได้มีการเคลื่อนไหวในประเด็นของหลังสมัยใหม่และเศรษฐศาสตร์ ไม่ว่าจะ

³ การวิเคราะห์แบบวิภาษวิธีจะมองทุกสิ่งคือการคงอยู่ของ "เอกภาพ" แห่งความ "ขัดแย้ง" และความขัดแย้งภายในของสิ่งนั้นจะนำไปสู่สิ่งใหม่ๆ ได้

จะเป็น Amariglio (1991) Blaug (2002) Ruccio (1991) หรือ ปรีชา เปี่ยมพงศานต์ (2543) ฯลฯ โดยที่แต่ละคนก็ได้้นำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้ามาตั้งคำถาม วิพากษ์ วิจารณ์ หรือท้าทายวาทกรรมเศรษฐศาสตร์ในแง่มุมต่างๆ⁴

ดังนั้น ด้วย “ปัญหา” ของ “สมมติฐานความมีเหตุผล” กอปรกับกระแสของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่เริ่มเข้ามาอิทธิพลกับแวดวงเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานของ Dow (2001) ที่ชี้ชวนและพิสูจน์ให้เห็นถึงความสำคัญของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ ทำให้การตั้งคำถาม และพิจารณาเศรษฐศาสตร์จากมุมมองของหลังสมัยใหม่เป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้ามเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้เอง จึงนำมาสู่ความสนใจของผู้เขียนที่จะศึกษาโดยนำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้ามาวิพากษ์เศรษฐศาสตร์ โดยมุ่งประเด็นไปที่การ “ท้าทาย” ความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งเป็นสมมติฐาน “แกน” เพื่อเป็นการเปิดมุมมองและโลกทัศน์ (world view) ใหม่ให้แก่เศรษฐศาสตร์

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษาถึงนัยยะของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ โดยมุ่งประเด็นไปที่การนำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้าไปวิพากษ์ ท้าทาย สมมติฐานความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นถึงปัญหาของสมมติฐานดังกล่าวอันจะนำไปสู่การเปิดมุมมองใหม่ๆ ให้กับเศรษฐศาสตร์

1.3 ขอบเขตและวิธีการศึกษา

เป็นการศึกษาเอกสาร (documentary research) โดยจะทำการศึกษามผลงานในสาขาเศรษฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแนวคิดหลังสมัยใหม่ โดยมุ่งประเด็นไปที่สมมติฐานความมีเหตุผลเป็นหลัก

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทราบถึงปัญหาของสมมติฐานดังกล่าวความมีเหตุผล รวมไปถึงนัยยะของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อสมมติฐานดังกล่าว อันจะนำไปสู่การเปิดมุมมองใหม่ๆ ทั้งทางด้านวิวิธวิทยาและองค์ความรู้ให้แก่เศรษฐศาสตร์ได้

⁴ ผู้เขียนจะกล่าวถึงในส่วนของการทบทวนวรรณกรรม

1.5 ขั้นตอนในการศึกษา

งานชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญก็คือต้องการทราบถึงอิทธิพลของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่สมมติฐานความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งการที่จะตอบคำถามดังกล่าวได้นั้น ผู้เขียนได้แบ่งขั้นตอนการศึกษาออกเป็นดังนี้

- 1) ขั้นตอนแรกเป็นส่วนของบทนำที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของปัญหาของสมมติฐานความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ รวมไปถึงการนำเสนอแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา อันได้แก่แนวคิดหลังสมัยใหม่ และทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว
- 2) ในบทที่สองผู้เขียนจะเริ่มพิจารณาสมมติฐานความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ ในแง่มุมต่างๆ เพื่อเป็นการปูพื้นฐานสำหรับการพิจารณาในบทที่สาม โดยเริ่มตั้งแต่การพิจารณาถึงแนวคิดปรัชญาเหตุผลนิยม (rationalism) อันเป็นโลกทัศน์สำคัญที่หนุนหลังเศรษฐศาสตร์อยู่ รวมไปถึงการขุดค้นในเชิงประวัติศาสตร์อย่างย่อเพื่อสืบสาวหาที่มาที่ไปของสมมติฐานดังกล่าว อีกทั้งยังฉายให้เห็นภาพของทฤษฎีความมีเหตุผลในเชิงกว้าง ทั้งในด้านทฤษฎี (theoretical) และด้านแนวคิดปฏิบัติ (practical) จากนั้นจึงนำไปสู่การวิเคราะห์ความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ว่ามันมีมโนทัศน์เช่นไร โดยจะนำเสนอโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการวิพากษ์ รวมทั้งนำเสนอความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์รูปแบบอื่นๆที่ได้มีการพัฒนาขึ้นมา ซึ่งก็คือเรื่อง commitment และ bounded rationality
- 3) บทที่สามผู้เขียนจะเริ่มนำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้ามาร่วมพิจารณาโดยมุ่งเน้นไปที่มุมมองเชิงปรัชญา (philosophical view) อันเป็นแนวคิดพื้นฐานในการนิยามปัจเจกชนของเศรษฐศาสตร์ โดยในขั้นตอนแรกเริ่มที่การตีความหลังสมัยใหม่ในฐานะที่เป็น 'ตัวแหว่งห้วงความคิด' หรือ postmodern 'moment' ร่วมด้วย 'วิธีการรื้อสร้าง' (deconstruction) และนัยยะของวิธีดังกล่าวที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ จากนั้นผู้เขียนจึงทำการพิจารณาอัตบุคคล (subject) ในทัศนะของสมัยใหม่/หลังสมัยใหม่ ซึ่งการพิจารณามโนทัศน์ที่กล่าวมาทั้งหมดจะเปิดกว้างไปสู่การพิจารณาท่าทีของหลังสมัยใหม่ที่มีต่อการนิยามปัจเจกชนในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ได้
- 4) หลังจากที่ได้ผู้เขียนได้นำเสนอกรอบโครงร่างเบื้องต้น (framework) ในการนิยามหน่วยเศรษฐกิจจากมุมมองของหลังสมัยใหม่แล้ว ในบทที่ 4 ผู้เขียนจะขยายไปสู่การพิจารณามุมมองในเชิงปฏิบัติ (practical view) โดยเน้นไปที่พฤติกรรมการณ์การ

บริโศก ซึ่งจะเริ่มที่การนำเสนอตรรกวิทยาการบริโศกของ Baudrillard จากนั้นจึงเชื่อมโยงแนวคิดดังกล่าวเข้ากับเศรษฐศาสตร์เพื่อให้เกิดการพิจารณาพฤติกรรมบริโศกที่มีมุมมองที่กว้างกว่าการอิงอยู่กับสมมติฐานความมีเหตุผลอย่างที่เป็นอย่าง

5) และบทที่ 5 จะเป็นบทสรุปของการศึกษาคั้งนี้

1.6 ทฤษฎีและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

ในขั้นตอนนี้จะนำเสนอแนวคิดสำคัญที่ใช้ในการศึกษาซึ่งก็คือแนวคิดหลังสมัยใหม่ ซึ่งจะแบ่งประเด็นนำเสนอออกเป็นสองส่วนใหญ่ด้วยกัน โดยจะเริ่มจากการนำเสนอแนวคิดในสกุลโครงสร้างนิยม (structuralism) และหลังโครงสร้างนิยม (poststructuralism) ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) แล้วจึงนำไปสู่อีกส่วนหนึ่งที่จะทำการสำรวจแนวคิดหลังสมัยใหม่ในแง่มุมต่างๆ

1.6.1 ความเป็นมาของแนวคิดหลังสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในกระแสความคิดทางสังคมศาสตร์ของตะวันตกที่อาจนับได้ว่าเป็นจุดกำเนิดของแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodern) ก็คือการศึกษาที่เรียกว่า "The Linguistic Turn" (Ritzer, 2000 : 589 อ้างใน จันทน์, 2545) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดความสนใจกับอิทธิพลของภาษาที่มีต่อวิถีชีวิตอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก การปฏิวัติดังกล่าวได้ให้กำเนิดวิถีชีวิตที่เรียกว่า "โครงสร้างนิยม" (structuralism) ซึ่งบุคคลที่มีอิทธิพลอย่างมีนัยยะสำคัญต่อการปฏิวัติดังกล่าวก็คือนักภาษาศาสตร์ชาวสวิส Ferdinand de Saussure (1857-1913) (จันทน์ , 2545)

โดยที่สาระสำคัญของ Saussure ก็คือการแสวงหาระบบภาษา (langue) ที่อยู่ภายใต้ภาษาที่เราใช้กันอยู่จริง (parole) สำหรับ Saussure แล้วภาษาได้ถูกสร้างขึ้นมาจากเครื่องหมายต่างๆ (signs) ซึ่งเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์นั้นมันจะประกอบไปด้วยสองส่วนก็คือ ตัวหมาย (signifier ; word) และตัวหมายถึง (signified ; concept) ซึ่งถูกนำมารวมกันและใช้ในการสื่อความหมาย (Sim, 2001) เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนจึงขอยกตัวอย่างเช่น เสียงที่เปล่งออกมาในรูปของคำว่า "ม้า" หรือสะกดคำว่า "ม้า" ในภาษาไทย หรือ "horse" ในภาษาอังกฤษก็คือส่วนของตัวหมาย ซึ่งจะนำไปสู่ความคิด (concept) เกี่ยวกับสัตว์ที่เรียกว่า "ม้า" โดยที่ทั้งคู่ไม่จำเป็นต้องมี

อะไรที่เกี่ยวข้องกันก็ได้ กล่าวคือพยัญชนะ “ม” ในภาษาไทยก็ไม่ได้หมายถึงร่างกายของสัตว์ที่เรียกว่า “ม้า” สระ “า” ก็ไม่ได้หมายถึงหางม้าแต่อย่างใด ดังนั้นแล้วเสียงที่เปล่งออกมาว่า “ม้า” หรือตัวสะกดคำว่า “ม้า” หรือ “horse” ก็ตาม จึงไม่มีส่วนใดที่เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กันโดยตรงกับสัตว์ที่เรียกว่า “ม้า” เลย ดังนั้นแล้วความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างตัวหมายและตัวหมายถึงจึงเป็นเรื่องของชุดกฎเกณฑ์ที่กำหนดให้เป็นอยู่ และเป็นหนึ่งในกฎเกณฑ์ที่สำคัญก็คือจารีตปฏิบัติในแต่สังคมที่แตกต่างกันออกไป (ไชยรัตน์, 2545)

แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่าง “คำ” (word) กับ “วัตถุ” (object) จะเป็นไปอย่างไร้เหตุผลหรือเป็นไปตามอำเภอใจ (arbitrary) กล่าวคือมันไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่ “คำ” จะต้องไปเชื่อมโยงกับ “วัตถุ” ที่ถูกเรียก แต่ในทฤษฎีของ Saussure แรงขับของชนบจารีต (convention) มันก็จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้จะไม่แปรเปลี่ยนผันแปรไปตามใครคนใดคนหนึ่ง อย่างน้อยที่สุดมันสามารถแสดงว่าได้มันมี “เสถียรภาพ” (stability) ระดับหนึ่งระหว่าง ภาษา (language) และการผลิตหรือการสร้างความหมาย (production of meaning) ซึ่งแบบจำลองทางภาษา (linguistic model) ที่ถูกสร้างขึ้นมาโดย Saussure ได้ก่อร่างขึ้นมาเป็นการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง (structuralist analysis) ขึ้น และถูกนำไปประยุกต์ใช้กับระบบต่างๆ ทั่วไป โดยมีสมมติฐานที่ว่า ทุกๆ ระบบจะมีไวยากรณ์ภายใน (internal grammar) ที่คอยควบคุม (govern) การทำงาน (operation) ของมันอยู่ (Sim, 2001) ดังนั้นแล้วงานของโครงสร้างนิยมก็คือการหากฎเกณฑ์ที่จะไปไขกลไกหรือเปิดลึกระบบต่างๆ อันหลากหลายบนโลกใบนี้โดยผ่านการวิเคราะห์ระบบภาษานั้นเอง

ซึ่งต่อมาอิทธิพลของ “The Linguistic Turn” ได้แผ่ขยายเข้ามาสู่ปรัชญา และมนุษยศาสตร์โดยเฉพาะในงานเขียนของ Claude Lévi-Strauss ที่อาจนับได้ว่าเป็นการนำแนวคิดของ Saussure มาขยายความอธิบายโครงสร้างวัฒนธรรมที่ข้ามผ่านวัฒนธรรมย่อยต่างๆ โดยมีระบบคิด (structure of minds) เป็นตัวกำหนด ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวคิดโครงสร้างนิยมนั้นค่อนข้างจะมีลักษณะลดทอน (reductionism) คือมีลักษณะแบบภาษาเป็นตัวกำหนด (Linguistic Determinism) อย่างไรก็ดี แม้จะมีข้อบกพร่องดังกล่าว แนวคิดแบบโครงสร้างนิยมก็ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาแนวความคิดใหม่ที่เรียกว่า “แนวคิดหลังโครงสร้างนิยม” (poststructuralism) ที่ทั้งต่อต้านและต่อยอดแนวคิดโครงสร้างนิยม (จันทน์, 2545) นำโดยนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส “Jacques Derrida” ซึ่งมาพร้อมกับวิธีการ “รื้อสร้าง” (deconstruction) อันเป็นแนวคิดที่มุ่งขำแหละให้เห็นถึงความไม่มีเสถียรภาพของภาษา อีกทั้งยังถือได้ว่าเป็นหนึ่งในการแสดงออก (express) ทางความคิดที่สำคัญและทรงพลังที่สุดของแนวคิดหลังโครงสร้างนิยม

ในขณะที่นักคิดสกุลโครงสร้างนิยมมองว่า ตัวภาษาเองมันมีระบบหรือโครงสร้างที่เป็นสากลอยู่เบื้องหลัง ถ้าหากเราศึกษาโดยมีระเบียบวิธีที่ถูกต้อง เราก็จะสามารถเปิดลิ้นกระบหรือโครงสร้างดังกล่าวออก และก็จะสามารถอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างได้ แต่ในทฤษฎีของ Derrida มิได้เป็นเช่นนั้น เขามองว่าธรรมชาติของภาษานั้นไร้ระเบียบ และมันก็ไม่มีชุดความความสัมพันธ์แบบหนึ่งต่อหนึ่ง (one-to-one set) ระหว่างตัวหมาย (signefier) กับตัวหมายถึง (signified) กล่าวคือมันไม่มีความแจ่มชัดใดๆที่คงตัวระหว่างสองสิ่งนี้ (Sarup, 1993) งานที่เขาเอาใจใส่ก็คือ การสาธิตเพื่อที่จะทำให้เห็นถึงความ "เลื่อนไหล"(slippage) และ "ไร้เสถียรภาพ" (instability) ของระบบภาษา และแน่นอนว่ามันสามารถที่จะโยนโยไปถึงระบบอื่นๆได้ด้วย

Derrida ได้ใช้แนวคิดที่ถูกเรียกว่า *difference* มาใช้อธิบายให้เห็นถึงความเลื่อนไหลของภาษา (อย่างไรก็ตาม Derrida ได้ปฏิเสธ *difference* ในฐานะที่เป็นแนวคิดอันหนึ่ง สำหรับเขา แล้วมันเป็นเพียงแค่การชี้แจงถึงกระบวนการอันหนึ่งที่ มันฝังตรึงอยู่ในตัวภาษา (Sim, 2001)) ซึ่งเป็นคำศัพท์ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ (neologism) จากคำว่า *différence* ในภาษาฝรั่งเศส ซึ่งมีความหมายว่า "ความแตกต่าง" (difference) และ "เลื่อนหรือยัดยาวออกไป" (deferral) แน่นอนว่าด้วยลักษณะคำเช่นนี้แล้วเราคงไม่สามารถพบความแตกต่างของสองคำนี้ได้ในภาษาพูด เพราะทั้งคำส่วนออกเสียงเหมือนกัน นอกเสียจากว่าจะพบความแตกต่างของมันการเขียน ซึ่งตรงนี้เองเขาได้เปิดเผยให้เห็นถึงความไม่แน่นอนชัดแจ้ง (indeterminacy) ของความหมาย สุดท้ายแล้วความหมายทางภาษา (linguistic meaning) จึงเป็นสิ่งที่ไร้เสถียรภาพ (instability) เป็นปรากฏการณ์ (phenomenon) เพียงชั่วคราว มากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่คงตัวแน่นอนอยู่เหนือกาลเวลา และสามารถหยิบจับหรือทำนายมันได้

ซึ่งแนวคิดดังกล่าวของ Derrida ได้ไปท้าทายสิ่งที่เรียกว่า "อภิปรัชญาแห่งการคงอยู่" (metaphysics of presence) ที่เชื่อว่าการ "คงอยู่" ของทุกสิ่งทุกอย่างมี "จริง" และสามารถสื่อสารมันได้โดยไม่มีความเลื่อนไหล (slippage) แต่สำหรับ Derrida แล้วมันก็เป็นเพียงภาพลวงตา (illusion) อันหนึ่ง ซึ่งเขาได้แสดงให้เห็นแล้วว่าแท้จริงแล้วกระบวนการ *différance* ที่ฝังตรึงอยู่ มันจะลุล้ำเข้าไปในการสื่อสาร (communication) ทำให้การสถาปนา "การคงอยู่" (presence) ของความหมายที่สมบูรณ์นั้นเป็นไปไม่ได้ (Sim, 2001)

นอกจาก Derrida แล้ว นักคิดในกลุ่มหลังโครงสร้างนิยมอีกคนหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อตัวขึ้นของแนวคิดหลังสมัยใหม่ก็คือ "Michel Foucault" ซึ่งผลงานของเขาได้อิทธิพล

อย่างสูงจาก “Nietzsche” นักปรัชญาคนนอกคอกที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับอำนาจ (จันทน์, 2545) โดยงานของ Foucault ดูเหมือนจะเป็นการต่อยอดแนวคิดในแบบของโครงสร้างนิยมที่มองความสัมพันธ์ต่างๆ ในแง่ของภาษา(linguistic) และสัญลักษณ์(symbolic)ต่างๆ ซึ่งการอธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าวภายหลังถูกมองว่ามีข้อจำกัด อีกทั้งการเคลื่อนไหวในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับกลไกทางอำนาจ ในแง่มุมของความสัมพันธ์ระหว่าง “ความรู้”(knowledge) กับ “อำนาจ” (power) ยังมีอยู่น้อย (Sarup, 1993) จึงได้มีนักทฤษฎีบางคนเกิดความสนใจขึ้น และ Foucault เองก็ได้เริ่มงานเขียนของเขาในกระแสดังกล่าว

คำถามที่เป็นจุดเริ่มต้นของ Foucault นั้นก็มีนัยยะแตกต่างๆจากนักคิดในสกุลโครงสร้างนิยมอย่างเห็นได้ชัด สำหรับตัวเขานั้นไม่ต้องการที่จะไปค้นหาความจริงหรือระบบที่อยู่ภายใต้ภาษาแต่อย่างใด แต่สิ่งที่เขาสนใจก็คือการทำทำความเข้าใจระบอบของปฏิบัติการในการผลิตความรู้หรือความจริงซึ่งฟูโกเรียกว่า “วาทกรรม” (discourse) (Foucault , 1980 : 112-113, 1981 : 48-52, Dreyfus and Rabinow , 1986 : 49-50 อ้างใน ศุภชัย , 2544) โดยที่เขาไม่ต้องการเข้าใจว่า “ผู้แต่ง” (author) มีเจตนาสื่อเรื่องราวอะไรผ่านตัวบท (text) หรือเราควรจะตีความตัวบทนั้นอย่างไรสิ่งที่เขาสนใจก็คือตัว “ผู้แต่ง” นั้นทำหน้าที่อย่างไรในสังคม ผลิตหรือสร้าง “วาทกรรม” ได้ขึ้นมา และมันไปมีปฏิสัมพันธ์กับ “อำนาจ” อย่างไร

สำหรับ Foucault แล้ว ต้นตอของอำนาจไม่ได้มาจากส่วนกลาง (authority) หรือโครงสร้างทางสถาบัน (institution structure) แต่อย่างใด หรือแม้กระทั่งมุมมองในเรื่องอำนาจของ Karl Marx ที่มองว่าต้นตอของอำนาจนั้นมาจากชนชั้นกระฎุมพี (bourgeoisie) ก็ถูกปฏิเสธโดย Foucault เช่นกัน สำหรับเขาแล้ว “ความรู้” คือต้นตอของ “อำนาจ” ทั้งปวง ซึ่งมันก็อยู่ในรูปแบบของ “วาทกรรม” และเมื่อมันเป็นเรื่องของ “วาทกรรม” ดังนั้นแล้วความสัมพันธ์ทางอำนาจจึงเป็นสิ่งที่ซับซ้อน (complex) เพราะมันจะแฝงตัวอยู่ในทุกอณูทางสังคม และอยู่ในทุกๆตำแหน่งของอัตบุคคล (subject)⁵ (Sarup, 1993) กล่าวคือมันเป็นอำนาจในเชิง “แนวนอน” ที่มีความสัมพันธ์ไว้

⁵ มุมมองของทั้งแนวคิดโครงสร้างนิยมและหลังโครงสร้างนิยมนั้นมีสิ่งที่เหมือนกันอยู่ก็คือการวิพากษ์ในความเป็นองค์ประธานของมนุษย์ (critique of the human subject) โดยที่นักคิดในสองสกุลความคิดนี้มองมนุษย์ว่าเป็นเพียง “ร่างทรง” ที่ถูกครอบงำภาษาหรือโครงสร้างเฉพาะชุดหนึ่ง (unconscious subject) ซึ่งผิดแยกจากการมองมนุษย์ว่าเป็น “ปัจเจกชน” (individual) ที่มีความอิสระและสามารถกระทำ หรือตัดสินใจอย่างมีเหตุผลด้วยตัวเองได้ (conscious subject) ดังนั้นแล้วทั้งสองสำนักจึงเห็นพ้องต้องกันว่ามนุษย์ได้สูญเสียความเป็นองค์ประธานของตนไปหรือก็คือความเป็นองค์ประธานของมนุษย์ได้ตายได้ไปแล้ว (the death of the subject/decentering the subject) ซึ่งในประเด็นนี้ผู้เขียนจะนำเสนอรายละเอียดในบทที่ 3

ขอบเขตทิศทาง มิใช่อำนาจใน “แนวตั้ง” ที่มีความสัมพันธ์จากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง (top-down) ในแบบที่เราเข้าใจกัน อำนาจจึงไม่ใช่สิ่งที่ใครจะเป็นเจ้าเข้าเจ้าของได้ หากแต่มันมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง แต่นั่นไม่ใช่เพราะว่ามันครอบคลุมทุกสิ่ง แต่เพราะว่ามันมาจากทุกหนทุกแห่ง (Foucault, 1978 : 92 อ้างใน ธเนศ ,2528)

ดังนั้นการวิเคราะห์ของ Foucault จึงมุ่งเน้นไปที่ “วาทกรรม” และ “ภาคปฏิบัติการเชิงวาทกรรม” (discursive practice) ของมัน ที่อยู่เบื้องหลังชุดความจริงต่างๆ และเป็นสิ่งที่คอยจัดระเบียบให้เกิดความจริงด้วยการสร้างความหมาย ให้คุณค่าและความถูกต้องชอบธรรมแก่สิ่งต่างๆ ในสังคม (ศุภชัย, 2544) ซึ่งชุดของความจริงหรือความรู้อันเป็นวาทกรรมที่ถูกสร้างนั้นก็มิใช่สิ่งที่อยู่คงทนเหนือกาลเวลา หากแต่มันเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงผ่านมิติประวัติศาสตร์ โดยในสมัยหนึ่งก็จะมีชุดของวาทกรรมคอยผลิตและสร้างความรู้หรือความจริงให้อยู่ในรูปแบบหนึ่ง และในยุคถัดมากระบวนวาทกรรมเองก็จะผลิตชุดความรู้หรือความจริงให้เป็นไปในอีกรูปแบบหนึ่ง

เช่นความจริงในเรื่องของคนบ้า (mad man) ซึ่งในยุคเรอเนสซองส์ (Renaissance) คนบ้าจะถูกปล่อยไว้ใช้ชีวิตอยู่อย่างอิสระ หรือถ้าจะมีวิธีที่จะจัดการกับคนเหล่านั้นก็คือ การจับใส่เรือแล้วให้ลอยไปตามน้ำ (embarkation) ซึ่งเรือนั้นจะถูกเรียกว่า ‘madship’ แต่ในอีกหลายร้อยปีต่อมา ‘madship’ กลับถูกแทนที่โดย ‘madhouse’ กล่าวคือมีการสร้างสถานที่เอาไว้กักกันและจำกัดเขต (confine) คนบ้าให้อยู่ในบริเวณหนึ่งๆ (Sarup, 1993) หรือแม้กระทั่งมโนทัศน์ในเรื่องของ “เพศ” ซึ่งฟูโกได้แสดงในผลงานของเขาที่ชื่อ History of Sexuality (1976-1984) ในงานดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่าในสังคมสมัยกรีกนั้นค่อนข้างจะมีความเปิดกว้างในเรื่องเพศยิ่งกว่าในยุคนี้ กล่าวคือมีความเปิดกว้างต่อ “การรักร่วมเพศ” (homosexual) อีกทั้งบรรดาศิษย์ของศีลธรรมจรรยาาก็ไม่ได้ด้อยกว่าในยุคสมัยเราแต่อย่างใด ซึ่งผิดแผกกับในยุคสมัยใหม่ (modernity) ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อรสนิยมทางเพศเช่นนั้น เพราะ “การรักต่างเพศ” (heterosexual) ถูกทำให้เป็นบรรทัดฐานทางสังคม (norm) และการแสดงออกทางเพศอื่นๆ กลับถูกมองว่ามีลักษณะที่เบี่ยงเบน (deviation) (Sim, 2001) และด้วยเพศสภาพดังกล่าวพวกเขาเหล่านั้นจึงถูกเบียดขับให้กลายเป็นชายขอบ (marginalize)⁶ ของสังคมไป

⁶ ภาวะชายขอบคือการที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งถูกเบียดขับให้ออกไปจากศูนย์กลางด้วยความแตกต่างไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของชนชั้น ความพิการ หรือเพศสภาพ ทำให้กลุ่มคนเหล่านั้นขาดซึ่งโอกาสในการที่จะเข้าถึงทรัพยากรหรือสิ่งต่างๆ ที่คนปกติพึงมี

นอกจากวาทกรรมจะเป็นสิ่งที่ลื่นไหลและเคลื่อนไหวผ่านมิติประวัติศาสตร์ Foucault ยังได้วิเคราะห์ในส่วนประเด็นของภาคปฏิบัติการเชิงวาทกรรม (discursive practice) ที่อยู่เบื้องหลังชุดความจริงต่างๆ ไว้ในบทความเรื่อง "The Order of Discourse" ไว้ที่น่าสนใจว่า วาทกรรมจะมีภาคปฏิบัติการที่สำคัญ 3 ประการคือ (ศุภชัย , 2544)

ประการที่ 1 วาทกรรมชุดใดจะมีอำนาจต้องมีปฏิบัติการเพื่อกีดกันวาทกรรมอื่นและห้ามปรามวาทกรรมบางประเภท (another principle of exclusion) โดยเห็นว่าวาทกรรมที่มีอำนาจสามารถแบ่งส่วนและปฏิเสธ (division a dreject) ชุดวาทกรรมอื่นออกจากประโยคความรู้ที่ถูกทำให้กลายเป็นวาทกรรมที่ผิด เช่นแยกคนบ้าออกจากคนดี เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นวาทกรรมดังกล่าวยังห้ามปราม (prohibition) ตัวมันเองและวาทกรรมอื่นไม่ให้พูดในบางสิ่งบางเรื่องเช่น ห้ามพูดในเรื่องเกี่ยวกับเพศ หรือห้ามแถลงถึงความปกติของคนบ้า เป็นต้น ฟูโกเห็นว่ากระบวนการกันออกไปและห้ามปรามนี้ ทำให้ชุดวาทกรรมชุดหนึ่งสามารถสถาปนาขึ้นเป็นประโยคความรู้ที่ถูกและมีอำนาจในการแถลงความหมาย โดยกระทำผ่านสถาบันต่างๆเช่น การศึกษา ระเบียบวินัย หรือจารีตปฏิบัติ

ประการที่ 2 วาทกรรมจะมีปฏิบัติการกันเขตและควบคุมวาทกรรมอื่น (controlling and delimiting discourse) โดยวาทกรรมที่ขึ้นมาเถลิงอำนาจจะมีกลไกการวิจารณ์ (commentary) ชุดวาทกรรมอื่นหรือวาทกรรมเก่าให้หมดความถูกต้อง พร้อมทั้งให้เอกสิทธิ์แก่ผู้พูด ซึ่งหมายถึงกลุ่มวาทกรรมใดกลุ่มหนึ่งให้มีอำนาจในการแถลงความหมายหรือสื่อสิ่งต่างๆ โดยไม่ว่ากลไกการวิพากษ์วิจารณ์หรือการให้เอกสิทธิ์แก่ผู้พูด ล้วนตกอยู่ภายใต้การจำกัดและควบคุมทางวินัยที่ฟูโกเห็นว่าเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบ หรือสร้างการยอมรับในสังคมวงกว้างว่าเราควรวิพากษ์วิจารณ์อะไร อย่างไร และใครควรเป็นผู้วิจารณ์ หรือกล่าวในอีกแง่หนึ่งก็คือวาทกรรมจะทำหน้าที่แยกแยะชุดประโยคคำสั่งใดถูกหรือผิด

ประการที่ 3 Foucault เห็นว่าชุดวาทกรรมจะสามารถตรึงตัวเองอยู่ได้ในสังคมอย่างชอบธรรมโดยวาทกรรมที่ขึ้นมาเถลิงอำนาจจะผ่านพิธีกรรมบางอย่างให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์น่าเชื่อถือ เช่น วาทกรรมในอดีตบางส่วนผ่านพิธีกรรมทางศาสนา หรือบางส่วนผ่านกฎเกณฑ์ความยุติธรรม เพื่อให้ชุดวาทกรรมมีความเอกสิทธิ์ บริสุทธิ์ หรือให้ชุดวาทกรรมอื่นหมดข้อกังขาใดๆ และในปัจจุบันชุดวาทกรรมที่มีอำนาจต้องผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ ทดลอง หรือได้รับความยอมรับในการเป็นศาสตร์ ยิ่งกว่านั้น ในการสถาปนาความเป็นตัวตนของวาทกรรม

ยังมีสังคมเพื่อผลิตหรือคงความศักดิ์สิทธิ์เอาไว้ โดยหากดำเนินอยู่ในวงแคบ เช่นในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญหรือในเฉพาะบางสาขาวิชา ก็ยังทำให้ชุดวาทกรรมมีเอกลักษณ์และมีอำนาจมากยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์วาทกรรมของ Foucault จึงทำให้เขากลายเป็นผู้ที่ต่อต้านชนบจารีตแบบสมัยใหม่ โดยทำการปฏิเสธหลักการของเหตุผลความรู้ต่างๆ เพราะสุดท้ายแล้วสำหรับฟูโกต์ สิ่งเหล่านี้มันก็คืออำนาจในอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นอำนาจการครอบงำที่มีซึ่มลึกมากกว่ายุคสมัยใดๆ เพราะมันผ่านการชักฟอกให้ชาวบริสุทธ์ในรูปแบบของความรู้และความจริง ต่างจากอำนาจในสมัยก่อนที่เป็นไปในแบบหยาบกร้านและตรงไปตรงมาซึ่ง "วาทกรรมเชิงอำนาจ" เหล่านี้จะคอยเข้าไปจัดระเบียบอย่างเคร่งครัดในหลายๆเรื่อง เพื่อจัดการกับความแตกต่าง และผ่านพิธีกรรมการสถาปนาตนเองขึ้นเพื่อเป็น "วาทกรรมหลัก" ของสังคม ซึ่งการวิเคราะห์วิจารณ์ของเขาถือว่าเป็นทรัพยากรอันสำคัญในการก่อตัวขึ้นของแนวคิดหลังสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

จากกระแสความคิดหลักๆดังกล่าว ในที่สุดแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ก็ได้ก่อตัวขึ้น โดยเริ่มปรากฏครั้งแรกในสาขาศิลปะและวรรณคดีวิจารณ์ ก่อนที่จะแพร่เข้าสู่วิชาปรัชญา และสังคมศาสตร์ในที่สุด อย่างไรก็ตามแนวคิดหลังสมัยใหม่ในสังคมศาสตร์นั้นมิได้มีความสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างใด ทว่ากลับเป็นแนวคิดที่หลากหลาย โดยนักคิดในสกุลนี้คนสำคัญๆ ที่มักจะได้รับยกย่องถึง ได้แก่ Jean Baudrillard, Jean Francois Lyotard และ Frederic Jameson ต่างก็ได้เสนอทฤษฎีสังคมหลังสมัยใหม่ในรูปแบบของตัวเอง ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดในส่วนต่อไป

1.6.2 แนวคิดหลังสมัยใหม่

หากจะตั้งคำถามว่า “หลังสมัยใหม่” (Postmodern) คืออะไร คงตอบได้ไม่ถนัดนัก เพราะด้วยลักษณะที่กำกวมของแนวคิดหลังสมัยใหม่ (แม้ว่า “หลังสมัยใหม่” จะเป็นมโนทัศน์ที่กำกวม แต่ก็กลับเป็นมโนทัศน์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุด แม้แต่ในประเทศไทย “หลังสมัยใหม่” กลายเป็นมโนทัศน์ที่เริ่มปรากฏในนิตยสารยอดนิยมอย่าง จีเอ็ม นังไทย มติชนสุดสัปดาห์ ในขณะที่มโนทัศน์อื่นๆ ที่มีความหมายเหลือม ซ้อนกันอยู่ไม่ได้ได้รับความสนใจเทียบเท่า (จันทน์ , 2545)) อันเต็มไปด้วกระแสดความคิดที่หลากหลาย แยกย่อยกระจัดกระจาย ด้วยคำๆเดียวกันนี้อาจจะพบมันในหลายๆมิติ เป็นคำที่แพร่กระจายขยายขอบเขตเข้าไปในปริมณฑลของแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ อย่างกว้างขวาง จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่เราจะเจอคำว่า “หลังสมัยใหม่” ทั้งในแวดวงศิลปะ สถาปัตยกรรม ดนตรี ปรัชญา สังคมศาสตร์ หรือแม้แต่เศรษฐศาสตร์

แม้ว่ามโนทัศน์ของมันจะมีลักษณะดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่ก็เชื่อว่าเราจะไม่สามารถทำความเข้าใจมันได้เลย สำหรับผู้เขียนแล้ว วิธีหนึ่งที่จะทำให้เราสามารถเข้าใจ “หลังสมัยใหม่” (รวมไปถึงคำอื่นๆที่เกี่ยวข้องด้วยเช่น แนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) , ยุคหลังสมัยใหม่ (postmodernity) ฯลฯ) ก็คือพิจารณามันด้วยการจัดแบ่งหมวดหมู่ตามประเภท (categorize)⁷ การใช้วิธีการเช่นนี้เราอาจจะไม่สามารถหาคำตอบของมโนทัศน์ดังกล่าวได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่มันก็ทำให้เราสามารถเข้าใจและเข้าถึง “หลังสมัยใหม่” ได้พอควรดังนั้น ณ ที่นี้ เราจึงได้ทำการพิจารณา “หลังสมัยใหม่” ออกเป็นสามส่วนได้แก่

1. “หลังสมัยใหม่” ในฐานะที่เป็น “ขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ (historical phase) หรือ สภาวะร่วมสมัย (condition of contemporary) กล่าวคือพิจารณาหลังสมัยใหม่ในฐานะที่เป็น “ยุคสมัย” (epoch) นั้นเอง
2. “หลังสมัยใหม่” ในฐานะที่เป็น สีสลา (style) ในการสร้างสรรค์ (creating) ผลงานทางศิลปะวรรณกรรม
3. “หลังสมัยใหม่” ในฐานะที่เป็น กระแสทางความคิดที่ทำการวิพากษ์ (critique) หรือต่อต้านความเป็นสมัยใหม่ (anti-modernism) โดยตั้งคำถามต่อ องค์ความรู้แบบสมัยใหม่ (modern) โดยจะเน้นไปที่การตั้งคำถามต่อเศรษฐศาสตร์

⁷แน่นอนว่าการจัดประเภทแบ่งชั้นลำดับให้เนียน ต่อหมวดหมู่และสิ่งต่างๆ ถือเป็นเอกลักษณ์ของแนวคิดสมัยใหม่ที่มีความตรงข้ามกับหลังสมัยใหม่ แต่ก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่ามันก็มีความจำเป็นต่อการทำความเข้าใจมโนทัศน์ต่างๆ รวมไปถึง “หลังสมัยใหม่” ด้วย

1. "หลังสมัยใหม่" ในฐานะที่เป็น "ยุคสมัย"

Liotard ถือได้ว่าเป็นนักทฤษฎีคนสำคัญคนหนึ่งที่อธิบายถึงความเป็น "ยุคหลังสมัยใหม่" (postmodernity) สำหรับเขาได้มองว่ายุคสมัยใหม่ (modernity) นั้นมันได้สถาปนาตนเองโดยใช้สิ่งที่เรียกว่า "อภิด้านาน" (grand narrative) ซึ่งอยู่ในรูปแบบของวิทยาศาสตร์และองค์ความรู้ต่างๆ มาเป็นเครื่องมือในการยึดโยงสังคมเอาไว้โดยการใช้มันกลบเกลื่อนปกปิดความไม่ลงรอยต่างๆ ในสังคม⁸ (ปริตตา, 2544) เพื่อสร้างสังคมที่มีความเบ็ดเสร็จรวมยอดเป็นระบบเดียว (totality, totalize system) ขึ้นมา ดังนั้นแล้วสิ่งที่พวกเราเชื่อกันอยู่ว่า มันเป็นความรู้ ความจริง เป็นจารีตปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือเป็นสิ่งที่จะนำพาสังคมไปสู่ความผาสุกนั้น แท้จริงแล้วมันก็เป็นเพียงแค่วาทกรรมเชิงอุดมการณ์ชิ้นหนึ่งที่คอยมาเก็บกด ปิดทับเราเอาไว้นั่นเอง

ตรงนี้เองมันทำให้เรื่องเล่าที่เป็นอภิด้านานต่างๆ นั้นมันได้สูญเสียความน่าเชื่อถือของมันไป (lost credibility) (Sarup, 1993) ซึ่งภาวะร่วมสมัย (contemporary) ดังกล่าวได้นำไปสู่การอภิปรายถึง "ยุคหลังสมัยใหม่" ที่พึงปรารถนา โดย Lyotard ได้นำเสนอว่า เราจะต้องทำการปฏิเสธอภิด้านานต่างๆ ที่เป็นเรื่องเล่าหลักไปและหันมาสนใจสิ่งที่เป็น "เรื่องเล่าเล็กๆ" (little narrative) ซึ่งเป็นการก่อตัวขึ้นบนพื้นฐานทางยุทธวิธีโดยกลุ่มคนเล็กๆ เพื่อบรรลุถึงวัตถุประสงค์เฉพาะบางอย่าง (Sim, 2001) ปฏิเสธความรู้แบบหมดยุคเบ็ดเสร็จ แต่สร้างความรู้ในแบบของกลุ่มตนเองขึ้นมา ซึ่งเป็นความรู้เฉพาะที่ เฉพาะถิ่น เฉพาะกาล หาใช่ความรู้ที่เป็นเอกภาพและอยู่เหนือกาลเวลาไม่

แต่สำหรับ Baudrillard แล้ว การมอง "หลังสมัยใหม่" ในมุมมองของเขานั้นค่อนข้างสุดขั้ว กล่าวคือ ยุคหลังสมัยใหม่เป็นยุคที่แยกขาดจากยุคสมัยใหม่โดยสิ้นเชิง⁹ เป็นยุคที่เทคโนโลยีใหม่ๆ เกิดขึ้น ก่อให้เกิดความสามารถในการผลิตซ้ำทั้งสินค้าที่เป็นวัตถุและสินค้าเชิงวัฒนธรรม (จันทน์, 2544) ความสามารถผลิตซ้ำได้อย่างไม่จำกัดนี้เอง ทำให้สังคมนั้นเต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า "สิ่งจำลอง" หรือ "ภาพเสมือน" (simulacrum, simulacra) ยกตัวอย่างเช่นในยุคสมัยใหม่ เราอาจจะมีการเขียนสีน้ำมันของจิตรกรเอกชิ้นหนึ่ง ซึ่งแม้ว่าภาพเขียนนี้จะถูกทำเป็นโปสเตอร์เป็นหมื่นเป็นแสนภาพ แต่ภาพแท่งเดิมที่เขียนด้วยสีน้ำมันก็ยังคงเป็นหนึ่งไม่มีสอง มูลค่าสูงจนของเทียม

⁸ เช่นตำนานที่ว่า ประชาธิปไตยเป็นรูปแบบการปกครองที่ประเสริฐที่สุด ซึ่งจะนำพาความผาสุกมาสู่มวลมนุษย์ได้

⁹ หรือเราอาจจะมองได้ว่ายุคหลังสมัยใหม่เป็นยุคสมัยแห่งการผลิตที่ถูกครอบงำโดยทุน และยุคหลังสมัยใหม่เป็นยุคที่ถูกครอบงำโดย เครื่องหมายและสัญลักษณ์ต่างๆ

ไม่สามารถเสมอได้ แต่ทว่าในยุคหลังสมัยใหม่ หากเรานึกถึงแผ่นซีดีเพลง เราจะไม่สามารถบอกได้เลยว่าแผ่นไหนเป็นแผ่นแท้ดั้งเดิมหรือเป็นออร์จินัล ทุกแผ่นในจำนวนล้านๆแผ่นเหมือนกันหมด ไม่มีแผ่นไหนที่มีมูลค่าสูงกว่าแผ่นอื่นๆ (ปริตดา, 2544)

เมื่อเป็นดังนี้แล้วในโลกหลังสมัยใหม่เราจึงมีอาจจำแนกความแตกต่างระหว่าง “ความจริง” (reality) และ “ความจริงเสมือน”(simulation) ออกจากกันได้อีกแล้ว การไหลเวียนอันไม่สิ้นสุดของเครื่องหมาย (endless circulation of signs) และสิ่งจำลองต่างๆ ทำให้ความรู้สึกเกี่ยวกับความจริงได้สูญสลายไป เพราะโลกที่เราอยู่มันก็คือการลอกเลียนแบบเท่านั้น ซึ่งสำหรับ Baudrillard ในแบบแผนประวัติศาสตร์ขั้นที่หนึ่ง เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ต่างๆ (signs) มันได้ถูกใช้เป็นภาพตัวแทน (representation) ความจริง และในขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ต่อมา เครื่องหมายต่างๆ ถูกนำไปสัมพันธ์กับเครื่องหมายอื่นๆ ที่อ้างถึงความจริง สุดท้ายในปัจจุบัน ในแบบแผนประวัติศาสตร์ขั้นที่สามซึ่งก็คือยุคหลังสมัยใหม่ เครื่องหมายต่างๆ ไม่มีความเชื่อมโยงกับความจริงแต่อย่างใด เครื่องหมายโดยตัวของมันเองแล้วมันเป็นความจริงเสียยิ่งกว่าความจริงเสียอีก ซึ่งเขาได้ตั้งลักษณะดังกล่าวว่า “สภาวะเกินจริง” (hyperreal) (Easthope, 2001) ดังนั้นแล้วสำหรับ Baudrillard จึงมีความเห็นแตกต่างจาก Lyotard ในแง่ที่ว่า ระบบต่างๆมันไม่จำเป็นต้องถูกต้องด้านอีกต่อไป นั่นก็เพราะว่า พวกเราจะถูกล่อลวง (seduce) ให้อยู่ในภาวะจำลอง (Sim , 2001) โดยเครื่องหมายและสัญลักษณ์ต่างๆ แทน

ทั้งสองต่างก็ได้วาดภาพ “ยุคหลังสมัยใหม่” ในแบบของตัวเองขึ้นมา แต่ก็ยังมีนักคิดอีกคนหนึ่งที่ดีได้ว่ามีความสำคัญไม่แพ้กัน ซึ่งก็คือ Jameson มุมมองของเขาที่มีต่อ “หลังสมัยใหม่” ค่อนข้างที่จะตัดสินชี้ขาดพอสมควร สำหรับเขาแล้วได้ตั้งฉายาให้กับหลังสมัยใหม่ว่าเป็น “ตรรกะทางวัฒนธรรมของทุนนิยมตอนปลาย” (the culture logic of late capitalism) โดยที่เขาได้อธิบายยุคหลังสมัยใหม่ในฐานะที่เป็นหนึ่งในขั้นตอนของประวัติศาสตร์ (historical phase) ทุนนิยมผ่านทางทฤษฎีมาร์กซิสต์ในแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (historical materialism) ซึ่งเขาระบุถึงแง่มุมสามประการของยุคหลังสมัยใหม่ ในฐานะที่เป็นขั้นตอนล่าสุด (latest phase) ของลำดับขั้นในการพัฒนาของระบบทุนนิยม อันได้แก่ 1) การที่สิ่งต่างๆได้ถูกทำให้เป็นสินค้าอย่างขนานใหญ่ (mass commodification) 2) การยกระดับของเครือข่ายการผลิตให้เป็นระดับโลก (global) และ 3) การอุบัติขึ้นของอุตสาหกรรมใหม่ๆ โดยเฉพาะอย่างอุตสาหกรรมสารสนเทศ (Cullenberg, Amariglio and Ruccio, 2001)

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงในพลังการผลิต (productive force) อย่างขนานใหญ่ ผลที่ตามมา ก็คือการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบน (super structure) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของ ลักษณะทางวัฒนธรรม ซึ่งลักษณะทางวัฒนธรรมของยุคหลังสมัยใหม่ดังกล่าวที่สำคัญก็คือ ตัว วัฒนธรรมเองมันก็กลับกลายเป็นสินค้าไปด้วย (Jameson, 1991) การที่ทุกสิ่งทุกอย่าง (ไม่เว้น แม้แต่วัฒนธรรม) ถูกทำให้เป็นสินค้าอย่างแข็งขัน ทำให้ปัจเจกชนต่างก็ไม่สามารถนิยามตัวตน ของตัวเองต่อกันได้อีกแล้ว แต่ต้องนิยามผ่านสินค้าซึ่งเป็นวัตถุภายนอก (Eashope, 2001) ซึ่ง ลักษณะดังกล่าวก็ได้แสดงถึงวิถีชีวิต (life style) ในแบบความสัมพันธ์ของมาร์กซ์ที่เรียกว่าลัทธิ บูชาสินค้า (commodity fetishism) (Jameson, 1991) อย่างชัดเจน

จากที่ผ่านมามาดูจะเห็นได้ว่าทั้งสามคนต่างอธิบาย “ยุคหลังสมัยใหม่” ในแง่มุมมองของตนเอง โดยที่ Baudrillard ได้เริ่มต้นจากการมองสังคมปัจจุบันว่าได้ก้าวสู่ยุคหลังสมัยใหม่ โดยที่แยกขาด กับยุคสมัยใหม่อย่างเบ็ดเสร็จ ในขณะที่เดียวกัน Jameson เองก็ได้อธิบายถึงยุคสมัยใหม่ในกลิ่น อายแบบมาร์กซิสต์ กล่าวคือมองว่ามันเป็นเพียงแค่ตรรกะทางวัฒนธรรมของทุนนิยมตอนปลาย ซึ่งเขาได้ค้นพบมันผ่านทางวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ แต่ Lyotard กลับมองมันในฐานะที่เป็นภาวะ ร่วมสมัยที่อภิธานต่าง ๆ นั้นได้เสื่อมคลายความหลังของมันไป ซึ่งนำไปสู่การเปิดกว้างต่อวาท กรรมเล็กๆเฉพาะกลุ่ม อย่างไรก็ตามแม้ว่ามุมมองของทั้งสามจะมีความแตกต่างในรายละเอียดอยู่ บ้าง แต่ก็ไม่ได้มีความขัดแย้งโดยตรงมากนัก (จันทน์, 2544) และอย่างน้อยที่สุดมันก็ทำให้เรา เข้าใจว่ามโนทัศน์ของ “ยุคหลังสมัยใหม่” ว่ามันคงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้อย่างเบ็ดเสร็จ ตายตัว หากแต่มีมิติเหลื่อมล้ำทับซ้อนกันหลายชั้น มีความแตกต่างกันซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่าใครจะมอง จากมุมใดเท่านั้นเอง

2. “หลังสมัยใหม่” ในฐานะที่เป็น “ศิลปะ” การสร้างสรรค์ทางศิลปะวรรณกรรม

ลักษณะแรกที่ต้องว่าเด่นของแนวการสร้างสรรคศิลปะแบบหลังสมัยใหม่ก็คือการมุ่ง ต่อด้านคติทางสุนทรียศาสตร์ในแบบสมัยใหม่ก็คือว่า ศิลปะที่แท้จริงนั้นจะต้องถูกกลั่นออกมาจาก ความลึกลับของอัจฉริยะบุคคล ดังนั้นศิลปะประเภทนี้จึงมีความสูงส่ง อยู่คนละชั้นกับงานฝีมือ ของชาวบ้านทั่วไป แต่ศิลปะในแบบหลังสมัยใหม่ต้องการค้ำจ้ำกับแนวคิดเหล่านี้โดยวิธีต่างๆเช่น อาจจะนำงานศิลปะแบบตลาดมาผสมผสานกับงานชั้นสูง หรือเอางานชั้นสูงมาทำใหม่ในลักษณะ ล้อเลียน เพื่อที่จะลบล้างเส้นแบ่งระหว่างศิลปะชั้นสูงกับชั้นต่ำ (ชูศักดิ์ และ นพพร, 2544)

เพื่อความเป็นรูปธรรมอาจจะยกตัวในแง่ของสถาปัตยกรรม เช่นอาคารในแบบโมเดิร์น จะมีลักษณะที่เน้นความเรียบ มีรูปทรงเป็นกล่องๆ แท่งๆ เน้นรูปทรงเรขาคณิตที่หมดจดลงตัว รวมถึงปฏิเสธเรื่องของการตกแต่ง แต่สถาปัตยกรรมในแบบหลังสมัยใหม่จะทำการปฏิเสธมาตรฐานดังกล่าว โดยการตั้งสถาปัตยกรรมเก่าๆ ที่เน้นการประดับประดาประสาธน์เข้าไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ Jenck เรียกว่า "double coding" กล่าวคือมันเป็นการต่อยอดสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ โดยเน้นการรวมแนวคิดที่แตกต่างเข้าไว้ด้วยกัน (eclecticism) และเปิดกว้าง (openess) (Morgan, 2001) ต่อการประดับประดาในรูปแบบต่างๆ มิใช่ยึดรูปแบบในการเน้นประโยชน์หน้าที่ใช้สอยดังที่ความเป็นสมัยใหม่ได้วางรากฐานเอาไว้ ทำให้ก่อเกิดลีลาทางสถาปัตยกรรมแบบหลังสมัยใหม่ที่มีลักษณะผสมผสานกันอยู่อย่างหลากหลาย (pluralistic admixture) เกิดความรู้สึกแตกต่างที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Easthope, 2001)

ส่วนในแง่มุมมองของวรรณกรรมในแบบหลังสมัยใหม่นั้นก็มีลักษณะอันสำคัญก็คือ การเล่าเรื่องจากหลากหลายมุมมอง หลายจุดยืนที่ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยที่จะพยายามไม่เล่าเรื่องในมุมมองที่เป็นทัศนะแบบพระเจ้า กล่าวคือมองทุกสิ่งทุกอย่างจากจุดมองจุดเดียวอย่างมั่นคง รวมไปถึงการปลดปล่อยเราออกจากรูปแบบการเขียนแบบเดิมๆ ละลายพรมแดนระหว่างการประพันธ์แบบต่างๆ เช่นอาจจะสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ที่มีลักษณะเป็นสารคดี ในขณะที่ความเรียงคล้ายกวีนิพนธ์ รวมไปถึงการมีแนวโน้มที่จะย้อนกลับมามองตัวเอง (self reflexivity)¹⁰ มากขึ้น กล่าวคือมีความรู้ตัว รู้เท่าทันตัวเอง ว่างานของตนถูกสร้างขึ้นมาจากพื้นฐานความคิดแบบใด เพื่ออะไร และกำลังจะได้รับการเสพอย่างไร (ปริตดา, 2544)

ด้วยลักษณะที่ได้กล่าวมาข้างต้น ขบวนการศิลปะแบบหลังสมัยใหม่จึงเหนียวแน่นและชี้ชวนเราไปสู่การสร้างสรรคศิลปะที่ไม่ยอมรับการจำแนกชั้นทางศิลปะ เน้นการรูปแบบและลีลาที่หลากหลาย ผสมผสานกันเข้าเพื่อสร้างความรู้สึกระหลาดพิสดาร (eclectic) รวมไปถึงมีลักษณะเชิงเล่น (playfulness) กล่าวคือมีการลอกแบบโดยการล้อเลียน (parody pastiche) อีกทั้งยังเลิกเชิดชูศิลปินว่ามีความวิริริม และเป็นอัจฉริยะ โดยมองว่าแท้จริงแล้วศิลปะมันก็เป็นเพียงสิ่งหนึ่งที่ซ้ำซาก (จันทน์, 2544) ถ้าจะกล่าวให้ถึงที่สุดแล้วลีลาการสร้างสรรคศิลปะในแบบหลังสมัยใหม่มี

¹⁰ นอกเหนือจากแง่มุมของศิลปะวรรณกรรมแล้วประเด็นของ "self reflexivity" ยังรวมไปถึงในแง่ของงานเขียนเชิงวิชาการที่มีความเกี่ยวพันกับปรัชญาและมิติการทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังผู้แต่งหรือประพันธ์กร (author) อีกทั้งเรื่องราวความจริงที่ถูกสร้างขึ้นเองก็ไม่พ้นความเป็นอัตวิสัย (subjectivity) ของตัวผู้แต่งเอง ดังนั้นมันจึงเป็นภารกิจหนึ่งของนักคิดหลังสมัยใหม่ที่จะต้อง "รื้อสร้าง" (Deconstruction) เพื่อเผยให้เห็นวาระซ่อนเร้น (hidden agenda) ภายในตัวบทต่าง ๆ

นัยยะที่สำคัญก็คือ การประกาศตัวว่าศิลปะก็คือศิลปะ วรรณกรรมก็คือวรรณกรรม หาใช่เป็นพาหนะของการค้นพบัจธรรมที่ยิ่งใหญ่แต่อย่างใด อย่างที่สุนทรียศาสตร์ในแบบสมัยใหม่ได้กล่าวอ้างถึง (ชูศักดิ์ และ นพพร, 2544)

3. “หลังสมัยใหม่” ในฐานะที่เป็น กระแสแห่งการ “วิพากษ์”

จากการที่ได้สัมผัสกับแนวคิดของนักคิดในสกุลหลังโครงสร้างนิยม (poststructuralism) และสกุลหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) หลายคน คงทำให้เราได้เห็นแง่มุมที่สำคัญอย่างหนึ่งของความเป็นหลังสมัยใหม่ก็คือ เป็นกระแสทางความคิดที่มุ่งวิพากษ์ (critique) โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ในแบบสมัยใหม่ (modern) ไม่ว่าจะการที่จะมองมันในฐานะที่เป็นวาทกรรม (discourse) อภิตำนาน (grand narrative) หรือ มุ่งที่จะชำแหละหรือสร้าง (deconstruction) ให้เห็นถึงความไม่มั่นคงของสิ่งต่างๆ ซึ่งบางครั้งเราจะเรียกลักษณะการวิพากษ์และต่อต้านดังกล่าวว่าเป็นแนวคิดที่ต่อต้านความเป็นสมัยใหม่ (anti - modernism) แต่ประเด็นสำคัญของส่วนนี้คงอยู่ที่การชี้ให้เห็นถึงลักษณะการวิพากษ์จากมุมมองหลังสมัยว่าการวิพากษ์ของแนวคิดหลังสมัยใหม่นั้นอยู่ว่าด้วยเรื่องใด และแต่ละประเด็นนั้นจะนำไปสู่การวิพากษ์แบบใด ซึ่งในส่วนนี้ผู้เขียนจะพยายามพิจารณาตาม Cullenberg, Amariglio and Ruccio, (2001) เป็นหลัก

ประเด็นแรกคงจะอยู่ในเรื่องของภาพตัวแทน (representation) ขององค์ความรู้ในแบบสมัยใหม่ ที่ยึดติดอยู่กับตรรกะที่มีแบบแผน (formal logic) อันได้แก่เครื่องมือทางคณิตศาสตร์ (mathematical device) และสถิติ (statistic) ซึ่งในเศรษฐศาสตร์ก็ได้แสดงจุดยืนนี้ให้เห็นได้ชัด และก็ดูเหมือนว่าภาษาทางคณิตศาสตร์ (mathematical language) ก็ดูจะเป็นสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้เลยในการก่อรูปสร้างร่างของทฤษฎีและองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ ตรงนี้จึงแสดงถึงความเป็นสาร์ตตะนิยม (essentialism) ของเศรษฐศาสตร์ โดยมองภาษาคณิตศาสตร์ว่าเป็นคุณสมบัติที่เป็นแก่นแกน หรือเป็นธรรมชาติของตน (ธรรมชาติในความเป็นจริงทางเศรษฐกิจ อาจจะไม่เป็นเช่นนี้) ซึ่งปัญหาของภาพตัวแทนดังกล่าวคงอยู่ที่การให้คุณค่าตัดสินชี้ขาด (crucial) และให้คุณค่าต่อเครื่องมือที่มีแบบแผน (formal device) ในการหาความจริงมากกว่าวิธีการอื่นๆ โดยการหยิบยกกล่าวอ้างว่ามันได้ผ่านการพิสูจน์ (proof) ทางคณิตศาสตร์และการทดสอบสมมติฐาน (hypothesis testing) ผ่านกระบวนการทางเศรษฐมิติ (econometrics) อย่างเข้มงวดแล้ว แต่หารู้ไม่ว่าแท้ที่จริงวิธีการสร้างภาพตัวแทนดังกล่าวก็เป็นเพียงหนึ่งใน “ภาคปฏิบัติของวาทกรรม” (discursive) ในการผลิตความรู้และความจริง ซึ่งมีได้แตกต่างจากวิธีการแสวงหาความจริงในรูปแบบอื่นๆเลย

การมองภาพตัวแทนเศรษฐศาสตร์ดังที่ผ่านมาจะนำเราสู่การล้วงลึกไปถึงรากฐานขององค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ (foundation for knowledge) ว่าสุดท้ายแล้ว “ความรู้” และ “อำนาจ” (power) มันเป็นเรื่องที่แยกขาดออกจากกันเสียไม่ได้ ดังที่ Foucault ได้เคยแสดงให้เห็น และตรงนี้เองก็เป็นหน้าที่ของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่จะต้องเข้าไปตรวจสอบในประเด็นนี้อย่างเข้มข้นถึงรากเหง้าแห่งอำนาจขององค์ความรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ว่ามันมีที่มาจากสิ่งใด อะไรเป็นสิ่งที่สร้างอำนาจให้ใครคนหนึ่งสามารถพูด ตัดสิน หรือให้ความชอบธรรม (legitimate) กับสิ่งต่างๆ ได้

จากการวิพากษ์ทั้งในส่วนของภาพตัวแทนเศรษฐศาสตร์และรากฐานองค์ความรู้ของมัน จะนำพาเราเข้าสู่การเปิดกว้างต่อการตั้งคำถามกับความมีอภิสิทธิ์พิเศษ (privileged) ของวาทกรรมวิทยาศาสตร์ (scientific discourse) ที่ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในวาทกรรมหลักที่แพร่กระจายเข้าไปอยู่ในศาสตร์ต่างๆ และเศรษฐศาสตร์เองก็ได้ตอบรับตรงนี้อย่างเข้มข้นโดยการสร้างแบบจำลองและทฤษฎีผ่านทางวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific method) กล่าวคือมีลักษณะความเป็นวิทยาศาสตร์นิยม (scientism) อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสุดท้ายแล้วทำให้เรามองเห็นว่าวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับศูนย์กลางอำนาจ และทำให้นักเศรษฐศาสตร์กลายเป็นผู้เดียวที่จะพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจได้

อีกประเด็นหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญของการวิพากษ์จากมุมมองหลังสมัยใหม่ก็คือ การมององค์ความรู้ในแบบสมัยใหม่ที่มีการสร้างทฤษฎีที่มีลักษณะ “ลดทอน” (reduce) และมองข้าม “เหตุปัจจัย” (deterministic) ซึ่งแสดงถึงเหตุ (cause) และผลกระทบ (effect) อันหลากหลายของโลกความเป็นจริงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ได้ลดรูปและอธิบายกิจกรรมของมนุษย์ (human activity) เหลือเพียงแค่การแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุด (maximizing choices) ซึ่งสวนทางกับความสัมพันธ์ทางสังคมในโลกความเป็นจริงที่มันซับซ้อนหลากหลาย และแนวคิดหลังสมัยใหม่เองก็จะไม่มองข้ามจุดนี้ไป

ตรงนี้เองก็จะนำพาเราไปสู่การวิพากษ์ลักษณะความเป็นมนุษย์นิยม (humanism) ในเศรษฐศาสตร์ที่นำเสนอภาพความเป็นสัตว์เศรษฐกิจ (homo economicus) ที่มีพฤติกรรมอันคงเส้นคงวา agent ถูกกำหนดมาอย่างมีแม่แบบและโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว กล่าวคือมีลักษณะที่เป็นนายตัวเองและสามารถเลือกกระทำสิ่งต่างๆ ได้อยากมีอิสระเสรี (free to choose) ภายใต้อำนาจเหตุผล (rationality) ซึ่งตรงนี้แนวคิดหลังสมัยใหม่ (ถ้าจะเรียกอย่างเคร่งครัดควรจะ

เรียกว่าหลังโครงสร้างนิยม) กลับมองว่าตัวตนที่เป็นหนึ่งเดียวของเรานั้นแท้จริงกลับแตกกระจาย เป็นเศษเสี้ยว เป็นส่วนๆ (decentring subject) อัตลักษณ์แห่งตัวตน (identity) ไม่จำเป็นที่จะต้องคงตัวไปตลอดกาลหากแต่เป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยนผันแปรไปตามเวลาและบริบทที่ต่างกันออกไป

เมื่อการวิพากษ์มาถึงจุดนี้แล้ว เราคงสามารถตั้งคำถามต่อวาทกรรมเศรษฐศาสตร์ได้หลายแง่มุมเลยทีเดียวซึ่ง Ruccio (1991) ได้ตั้งคำถามจากมุมมองของหลังสมัยใหม่ที่มีต่อวาทกรรมเศรษฐศาสตร์ไว้หลายประเด็นด้วยกัน ได้แก่ 1) มันเป็นไปได้หรือไม่ที่เศรษฐศาสตร์จะสามารถเปิดกว้างต่อคำอธิบายที่เป็นแรงจูงใจอื่นๆ นอกจากเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ 2) แล้วท่าทีของเศรษฐศาสตร์ที่มีต่อองค์ความรู้สาขาอื่นๆ นั้นมันเป็นเช่นไร 3) เศรษฐศาสตร์มีการพิจารณาผลกระทบของลักษณะความไร้เหตุผล (irrational) (ภายใต้เศรษฐกิจที่เต็มไปด้วยแรงปรารถนา (economy of desire) หรือเจตจำนงแห่งอำนาจ (will-to-power)) ที่มีต่อรูปแบบความมีเหตุมีผลทางเศรษฐศาสตร์หรือไม่ และมันยังพอมิที่ว่างสำหรับการวิเคราะห์ห้องศพที่ตายแล้ว (decentring subject) ในเศรษฐศาสตร์บ้างไหม 4) เราสามารถข้ามพ้นการวิเคราะห์ตัวแบบดุลยภาพ (equilibrium)/ไม่ดุลยภาพ (disequilibrium) ไปสู่การวิเคราะห์นอกดุลยภาพ (outside equilibrium) ได้หรือไม่ 5) และสุดท้าย ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กับมิติทางการเมือง (politics) มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างไร และในแง่มุมใดบ้าง

ซึ่งคำถามจากมุมมองของหลังสมัยใหม่ที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ในแง่มุมต่างๆ ดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่สามารถมองข้ามได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับคำถามที่ 3) ซึ่งเป็นการตั้งคำถามที่มีวิสาทกิจเกี่ยวข้องกับงานชิ้นนี้

4. ส่งท้าย : หลังสมัยใหม่คืออะไร

จากการพิจารณาลักษณะของแนวคิดหลังสมัยใหม่โดยการจัดแบ่งตามหมวดหมู่ที่ผ่านมา คงทำให้เราได้เห็นแง่มุมบางประการของแนวคิดหลังสมัยใหม่ ที่เน้นหนักไปในเชิงต่อต้านหรือวิพากษ์ ความเป็นสมัยใหม่¹¹ และดูมีจรรยาบรรณเสียเหลือเกินในการวิพากษ์ วิจารณ์องค์ความรู้ในประเด็นต่างๆ ถ้าหากจะกล่าวโดยรวบรัดแล้ว (ซึ่งขัดแย้งต่อลักษณะของแนวคิดหลังสมัยใหม่

¹¹ อย่างไรก็ตามสำหรับกระแสวิพากษ์จากมุมมองของหลังสมัยใหม่สามารถแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่มก็คือส่วนของกลุ่มสุดขั้ว (skeptical postmodernist) ที่ปฏิเสธทุกสิ่งมองโลกในแง่ร้ายและอีกกลุ่มก็คือกลุ่มประนีประนอม (affirmative postmodernist) ที่รับเอาการวิพากษ์ของหลังสมัยใหม่เข้ามาเปลี่ยนใจงานตนเอง และไม่ได้มีลักษณะในเชิงทำลาย ต่อต้าน หรือลบล้างจนเกินไป

อย่างยิ่ง) ปรัชญาหลังสมัยใหม่ก็คือ เรื่องราวล่าสุดที่เกี่ยวกับความสงสัย (scepticism) ซึ่งค่อนข้างจะเอาใจใส่ต่อความไม่มั่นคงต่อทฤษฎีต่างๆ (รวมถึงทฤษฎีเศรษฐศาสตร์) ที่ต่างก็พยายามอวดอ้างความเป็นจริง (truth) เพื่อทำลายอำนาจเบ็ดเสร็จที่ครอบงำพวกเราอยู่ทั้งในระดับทฤษฎีและในระดับการเมือง (Sim, 2001)

1.7 วรรณกรรมปริทัศน์

สำหรับสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์แล้ว “แนวคิดหลังสมัย” นับได้ว่าเป็นสิ่งที่ใหม่และดูไม่ค่อยจะคุ้นเคย สำหรับแวดวงวิชาการเศรษฐศาสตร์เท่าใดนัก อีกทั้งการเคลื่อนไหวในประเด็นนี้ก็มิอยู่น้อยมาก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทย) อย่างไรก็ตามในรอบยี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา ได้มีนักเศรษฐศาสตร์บางกลุ่มบางคนเริ่มหันมาสนใจใช้แนวคิดหลังสมัยใหม่เข้ามา ทำทนาย วิเคราะห์ วิพากษ์เศรษฐศาสตร์ ในแง่มุมต่างๆ แต่ก็ยังจำกัดอยู่ในวงแคบๆ ไม่ค่อยกว้างขวาง¹² ซึ่งในส่วนนี้ ผู้เขียนต้องการที่จะสำรวจถึงบทบาทของแนวคิดดังกล่าวที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ผ่านวรรณกรรมในรอบยี่สิบปีที่ผ่านมา เพื่อให้พอมองเห็นวิวัฒนาการในประเด็นนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

1.7.1 “หลังสมัยใหม่” กับ “เศรษฐศาสตร์” : บทสำรวจ

เมื่อพิจารณาถึงบทบาทของการนำแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ที่มีต่อสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์นั้นค่อนข้างมีหลายแง่มุมและมีความกระจัดกระจายไม่น้อย อย่างไรก็ตามในทัศนะของผู้เขียนเราอาจจะพอแบ่งมันออกได้เป็นสองประเด็นใหญ่ๆ โดยที่อันแรกก็คือการวิพากษ์ในส่วนของญาณวิทยา (epistemology)¹³ กล่าวคือเป็นการนำแนวคิดหลังสมัยใหม่มุ่งตรงไปปัญหาองค์ความรู้ วิธีวิทยา ของเศรษฐศาสตร์ที่มีความเป็นสมัยใหม่สูง (high modernism) อีกทั้งยังรวมถึงสิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์พูด ทำ หรือเขียนด้วย และอีกส่วนจะเป็นการนำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้าไปพิจารณาในกรอบใหญ่ๆ เช่นในประเด็นเรื่องของการพัฒนา (development) กระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) ฯลฯ

¹² งานในประเด็นดังกล่าวได้รับการตีพิมพ์กระจัดกระจายอยู่ในวารสารไม่กี่ฉบับเช่น Methodus (ซึ่งต่อมากลายเป็น Journal of Economic Methodology), Journal of Post Keynesian Economics, Journal of Economic Literature, Review of Social Economy, Review of Political Economy รวมไปถึง Cambridge Journal of Economics

¹³ ญาณวิทยา (epistemology) หรือจะเรียกอีกอย่างว่า ทฤษฎีความรู้ (theory of knowledge) ซึ่งก็คือการอธิบายถึงที่มา รวมไปถึงการผลิต และสร้างสรรค์องค์ความรู้ (production of knowledge)

สำหรับผู้เขียนเชื่อว่าบทความชิ้นหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นหนึ่งในตัว "จุดชนวน" ความสงสัยต่อความเป็นสมัยใหม่ของเศรษฐศาสตร์ (modernism within economics) ก็คืองานของ McClosky (1983) กระแสคลื่นแห่งความคิดดังกล่าวได้สร้างความคิดกลางแควงต่อองค์ความรู้ในแบบสมัยใหม่ของเศรษฐศาสตร์และได้นำไปสู่การตั้งคำถามจากมุมมองของหลังสมัยใหม่ ซึ่งวรรณกรรมยุคเริ่มแรกจะเริ่มด้วยการนำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้ามาตั้งคำถามต่อเศรษฐศาสตร์อย่างกว้างๆ เช่นในงานของ Dow (1991 และ 1992) Amariglio (1990) หรือ Ruccio (1991) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในส่วนเนื้อหาของสาระของทั้งสามคนนั้นก็มิได้มีความพ้องหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่อย่างใด ซึ่งในงานของ Dow นั้นจะเป็นการเริ่มด้วยการมองหา "ร่องรอย" (signs) ของความเป็นหลังสมัยใหม่ในเศรษฐศาสตร์โดยพิจารณาจากแนวโน้ม (tendency) ของพัฒนาการทางแนวคิดของเศรษฐศาสตร์เป็นสำคัญ แล้วจึงนำมาสู่การเสนอให้เปิดมุมมองในด้านวิธีวิทยา (methodology) ให้แก่เศรษฐศาสตร์ แต่ในส่วนของ Amariglio ค่อนข้างที่จะมีมุมมองอย่างสุดขั้ว เขาต้องการที่จะชี้ให้เห็นถึงความไม่แน่นอนและความเป็น "สูญนิยม" (nihilist) (อันเป็นแนวคิดที่มองว่าไม่มีอะไรตั้งอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร หรือแม้จะมีบางสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร เราก็ไม่อาจจะรู้ได้ หรือแม้จะรู้ได้ ก็นำมาถ่ายทอดกันไม่ได้ จากพจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2532) อ่างใน จันชนี (2545) ขององค์ความรู้ในแบบสมัยใหม่โดยรวมไปถึงเศรษฐศาสตร์ด้วย ซึ่งแตกต่างจาก Samuel (1994) ที่พยายามมองหาทำที่ที่เป็นกลางของเศรษฐศาสตร์ ระหว่างฟากที่สนับสนุนความเป็นสูญนิยม (pronihilist) อย่างสุดขั้ว กับอีกฝั่งที่ต่อต้านความเป็นสูญนิยม (antinihilist) เพื่อให้เศรษฐศาสตร์มีความตระหนักรู้ในขอบเขตและข้อจำกัดของตนเอง

ในขณะที่ทั้งสองได้ตั้งคำถามต่อญาณวิทยาทางเศรษฐศาสตร์ และนำไปสู่ข้อสรุปที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด Ruccio ได้เริ่มงานของเขาโดยการสำรวจนัยยะของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อเศรษฐศาสตร์ในระดับเบื้องต้น ซึ่งมันนำไปสู่การตั้งคำถามต่อองค์ความรู้เศรษฐศาสตร์ในแง่มุมมองต่างๆ อย่างไรก็ตามเขาก็ไม่ได้ระบุหรือชี้ชัดอะไรที่ตายตัวลงไป หากแต่เป็นการให้ข้อเสนอ (proposition) อย่างกว้างๆ เพื่อเป็นการ "นำร่อง" เท่านั้นเอง อย่างไรก็ตามในบทความของ Brown (1992) ได้แสดงท่าทีที่เด่นชัดกว่าในแง่ที่ว่า โลกยุคหลังสมัยใหม่ (postmodern world) ที่เต็มไปด้วยความแตกต่างหลากหลายในทุกขอบเขต (sphere) ไม่ว่าจะเป็นในด้านมิติการผลิต บริโภค หรือวัฒนธรรม นักเศรษฐศาสตร์สังคมนิยม (social economist) ควรที่จะก้าวข้ามจากการสร้างทฤษฎีที่เป็นสากล (universal) ซึ่งไม่สอดคล้องกับโลกหลังสมัยใหม่ (universal) ทั้งจากมุมมองของเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก (neoclassical economics) และแบบ

มาร์กซ (marxism) ไปสู่จุดยืนที่มีความประนีประนอม (eclectic) เพื่อให้การหยั่งรู้และตีความโลกความเป็นจริงเป็นไปอย่างถูกต้องแม่นยำ แต่ถึงกระนั้น เขาเองก็ได้วาดอ้างว่าเศรษฐศาสตร์สังคม (social economic) นั้นเป็นเศรษฐศาสตร์ในยุคหลังสมัยใหม่แต่อย่างใด

การสำรวจเศรษฐศาสตร์จากมุมของหลังสมัยใหม่ไม่ได้จบแค่การตั้งคำถามเท่านั้น เพราะยังมีนักเศรษฐศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งที่มีมุมมองต่างกัน โดยพวกเขามุ่งที่จะสำรวจและแสดงให้เห็นถึงความเป็น "หลังสมัยใหม่" ใน "บางมิติ" ของนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญต่างๆ อาทิเช่น Friedrich A. Hayek แห่งสำนักเศรษฐศาสตร์ออสเตรีย (Austrian school) ในงานของ Burczak (1994) หรือ John Maynard Keynes ในงานของ Dow (2001) รวมไปถึงบทความของ Rossetti (1990) ที่ได้สำรวจถึงลักษณะการ "รื้อสร้าง" (deconstruction) ของ Robert Lucas หนึ่งในนักเศรษฐศาสตร์มหภาคคนสำคัญของสำนักคลาสสิกใหม่ (new classical school) และเขายังได้มองไปถึงสิ่งที่การรื้อสร้างตั้งใจจะบอกกับเศรษฐศาสตร์ ซึ่งคงไม่ได้เป็นเรื่องของการนำเศรษฐศาสตร์ไปสู่วิธีการศึกษา (method) ที่ดีกว่าเดิม หากแต่เป็นเรื่องของการทำความเข้าใจในทฤษฎีต่างๆ ว่ามันถูกสร้างขึ้นภายใต้ชุดกฎเกณฑ์หนึ่งๆ ตามสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน ดังนั้นแล้วเราไม่ควรที่จะไปตัดสินความผิดถูกของมันอย่างชี้ชัดตายตัว

ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์บางคนมี "บางมิติ" ที่แสดงถึงความเป็น "หลังสมัยใหม่" แต่นักเศรษฐศาสตร์บางคนก็มีความเป็น "สมัยใหม่" อย่างเต็มตัว ดังที่ Mirowski และ Cook (1990) ได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีฟิสิกส์กับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของ Leon Walras ซึ่งได้พลิกโฉมหน้าวาทกรรมเศรษฐศาสตร์ (economic discourse) ให้อยู่ภายใต้รูปแบบที่เป็นวิทยาศาสตร์ มีความเข้มงวด ชัดเจน ผ่านทางภาษาคณิตศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นหนึ่งในภาษาสำคัญของเศรษฐศาสตร์แบบนีโอคลาสสิก

ซึ่งประเด็นดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์โดย Blaug (2002) ในแง่ที่ว่าความเป็นแบบแผนอย่างมากของเศรษฐศาสตร์ได้ทำให้ประตูในการศึกษาหัวข้ออื่นๆ ได้ถูกปิดลง ดังเช่น เรื่องความสามารถของผู้ประกอบการ (entrepreneurship) หรือวิวัฒนาการของระบบทุน (evolution of capitalist economy) สำหรับเขาแล้วเศรษฐศาสตร์ควรจะทำความเข้าใจโลกมากกว่าการเป็นวิศวกรรมาทางสังคม (social engineer) อย่างที่เป็นอยู่ แต่ในงานของ Amariglio และ Ruccio (2002) ได้วิเคราะห์หลังลึกไปกว่านั้นในแง่ที่ว่า การใช้แบบแผนทางคณิตศาสตร์ (mathematical formalism) ทำให้ตัวตนของมนุษย์ที่เป็นจริง "หายไป" จากทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ คงเหลือไว้แต่

"ร่าง" ที่เป็นหนึ่งเดียวกล่าวคือ ไม่มีเพศ ไม่มีชนชั้น ไม่มีความแตกต่าง มีแต่ความต่อเนื่องที่อยู่ภายใต้รูปแบบของ "สัตว์เศรษฐกิจ" (homo economicus) ภายใต้ความเป็นแบบแผน เศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกได้กลับร่างให้ด้านในออกนอก (turn inside out) เช่นในทฤษฎีความพอใจแบบเปิดได้ (theory of revealed preference) การเลือกกลายเป็นสิ่งที่ถูกสำรวจได้จากภายนอกแทนที่จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากภายในหน่วยเศรษฐกิจ กล่าวคือมันเป็น "ร่างที่แบน" (flat body) ไม่บ่งชี้ถึงความลึกของความเป็นมนุษย์แต่อย่างใด จึงนำไปสู่ข้อเสนอของพวกเขาที่ควรทำ ทายเศรษฐศาสตร์ด้วยมโนทัศน์ร่างกายแบบหลังสมัยใหม่ (postmodern body) โดยการ "ทลาย" (decentered, fragment) ร่างที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น สร้างทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานในการมองความเป็นมนุษย์ด้วยแง่มุมที่หลากหลาย อย่างไรก็ตาม ในงานที่เกี่ยวข้องกัน (Amariglio and Ruccio, 2001) ทั้งสองได้อ่านแกะหาร่องรอยของความเป็นหลังสมัยใหม่ในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งทำให้พบว่าความเป็นแบบแผนในตัวแบบดุลยภาพของ Arrow-Debreu มีลักษณะที่ไม่พยายามเสนอภาพเบ็ดเสร็จของ "ร่างที่แท้จริง" (true body) ของความเป็นมนุษย์ (ดังที่เศรษฐศาสตร์กระแสอื่นพยายามนำเสนอภาพสำเร็จของมนุษย์ที่เป็นจริง) โดยคงไว้ซึ่งความว่าง ดังนั้นแล้วมันจึงเป็นไปได้ที่จะใส่ "ร่างที่มีตัวตน" (concrete body) ไตๆ เข้าไปได้ ซึ่งงานทั้งสองชิ้นได้พัฒนาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งในหนังสือเล่มล่าสุดของพวกเขา นั่นคือ Postmodern Moment in Modern Economics (Ruccio and Amariglio, 2003)¹⁴ ที่ได้ศึกษาการสำรวจนัยยะของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อเศรษฐศาสตร์กระแสต่างๆ ทั้งกระแสหลัก (orthodox) และนอกกระแส (heterodox)

อย่างไรก็ตาม การวิพากษ์ วิจาร์ณ และตั้งคำถามเศรษฐศาสตร์จากกรอบแนวคิดหลังสมัยใหม่นั้นไม่ได้จำกัดแคในเรื่องขององค์ความรู้แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่มันยังนำไปสู่การตั้งคำถามกับกรอบใหญ่ๆ เช่นในงานของปริชา (2543) ที่วิพากษ์ความเป็น "ศาสตร์ที่มีดมม" (dismal sciences) ของเศรษฐศาสตร์ และนำไปสู่การเสนอให้มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ (paradigm) ไปยังนิเวศเศรษฐศาสตร์ (ecological economics) หรือในงานเขียนของไชยรัตน์ (2542) ที่ได้มองการพัฒนาในฐานะที่เป็น "วาทกรรม" (discourse) ซึ่งอำนาจรูปแบบหนึ่งและเผยให้เห็นว่าสุดท้ายแล้วมันก็คือเทคโนโลยีเชิงอำนาจ (technology of power) ของประเทศตะวันตกที่ใช้ครอบงำพวกเราอยู่ รวมไปถึงคุชชัย (2544) ที่นำแนวคิดเรื่องวาทกรรมมาวิเคราะห์

¹⁴ การที่ทั้งสองใช้คำว่า Postmodern 'Moment' นั้นสื่อความหมายว่า สำหรับสาขาวิชาการเศรษฐศาสตร์แล้ว แนวคิดหลังสมัยใหม่มักเป็นสิ่งที่ไม่ 'uneven development' กล่าวคือมันเป็นสิ่งใหม่ มีการพัฒนาไม่สม่ำเสมอและไม่เต็มรูปแบบ หรืออาจจะไม่มีวันเต็มรูปแบบเลยก็ได้ (รายละเอียดของความเป็น 'moments' ผู้เขียนจะทำการพิจารณาในบทที่ 3)

“เปิดโปง” ให้เห็นถึงโฉมหน้าแห่งการพัฒนาของรัฐไทยในแง่มุมที่หลากหลาย หรือแม้กระทั่งการต่อต้านในระดับโลก เช่นในบทนำของหนังสือ “In Defense of Globalization” ของ Bhagwati (2004) ที่ได้ให้ความเห็นว่ากระแสการต่อต้านโลกาภิวัตน์ (anti-globalization) ส่วนหนึ่งนั้นมาจากความเคลื่อนไหวของแนวคิดหลังสมัยใหม่

ที่ผ่านมาคงจะพอทำให้เราเห็นแล้วว่าแนวคิดหลังสมัยใหม่นั้นเข้ามามีบทบาทกับวิชาการเศรษฐศาสตร์ และด้านที่เกี่ยวข้องอย่างกว้างขวาง ทั้งในระดับทฤษฎีองค์ความรู้ ในหลากหลายมิติ ไปจนถึงการตั้งคำถามกับกรอบใหญ่ๆ ที่อยู่ระดับบนขึ้นไป อย่างไรก็ตามจากภาพในมุมมองกว้างที่ผ่านมาเราจะไปสู่การทบทวนวรรณกรรมในประเด็นที่เฉพาะเจาะจงกว่าเดิม โดยมุ่งประเด็นไป การพิจารณาวรรณกรรมที่ได้นำแนวคิดหลังสมัยใหม่เข้ามาวิเคราะห์หรือวิพากษ์ถึงลักษณะความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์

1.7.2 “หลังสมัยใหม่” กับ “ความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์”

คงจะไม่เกินเลยไปนักถ้าจะกล่าวว่างานของนักเศรษฐศาสตร์ประการหนึ่งก็คือการมุ่งสร้างทฤษฎีที่เป็นภาพตัวแทน (representation) เพื่อใช้ในการอธิบายโลกความเป็นจริง โดยอิงอยู่กับหลักการ “ลดรูป” (reductionism) ทำให้ปัจเจกชนที่อยู่ในแบบจำลองให้กลายเป็น “สัตว์เศรษฐกิจ” (homo economicus) ที่มีลักษณะความมีเหตุผลอย่างเต็มรูปแบบ (หรือในอีกนัยหนึ่งก็คือสร้าง agent ที่อยู่ภายใต้สมมติฐานความมีเหตุผลขึ้นมา) กล่าวคือในแบบจำลองเศรษฐศาสตร์ปัจเจกชนจะไม่มีมิติอื่นใดนอกจากการทำหน้าที่ optimization objective function ของตน ภายใต้ข้อจำกัด (constraint) ที่เผชิญอยู่

ซึ่งในสาระสำคัญของเศรษฐศาสตร์ในประเด็นดังกล่าวได้ถูกวิพากษ์ผ่านวรรณกรรมของนักคิดที่ได้รับเอากระแสหลังสมัยใหม่เข้าไป อาทิเช่น Klamer (2001) ที่มองว่านาย Max U ในแบบจำลองเศรษฐศาสตร์นั้นได้สูญเสียคุณลักษณะ (loss of character) แห่งความเป็นมนุษย์ไป ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของมิติทางประวัติศาสตร์หรือจริยธรรม และรวมไปถึงลักษณะความเป็น “ว่างที่แบน” ของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ในการวิพากษ์ของ Amariglio and Ruccio (2002) (ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) รวมไปถึงในบทความของ Hargreaves (2001) ที่ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวของตัวแบบการต่อรอง (bargaining model) ของเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกในกรณีความขัดแย้ง

ระหว่างสองกลุ่มวาทกรรมที่แตกต่างกันอย่างสุดขั้ว (กล่าวคือไม่สามารถตัดสินชี้วัดได้ว่าใครถูกหรือผิด)

แน่นอนว่าคงไม่ใช่ทุกคนที่มีความสุขกับแนวคิดหลังสมัยใหม่ ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือ Sofianou (1995) ที่แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อลักษณะความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ ว่าท้ายที่สุดแล้วหลังสมัยใหม่เองก็หนีไม่พ้นลักษณะที่ยึดถือตัวเองเป็นศูนย์กลางอย่างเข้มข้น หลังสมัยใหม่ได้แต่ตระหนักถึงขอบเขตและข้อจำกัดของความรู้และนำไปสู่การปฏิเสธการทำนายโลกความเป็นจริงโดยอ้างว่าโลกแห่งความเป็นจริงนั้นมันเต็มไปด้วยตัวกำหนด (deterministic) อันซับซ้อน โดยหารู้ไม่ว่า ในโลกความเป็นจริงเอง มันก็มีตัวกำหนดปัจจัยที่แน่นอนในระดับหนึ่งเหมือนกัน¹⁵ ซึ่งแตกต่างจากงานอีกชิ้นของ Hargreaves (1993) ที่นำเสนอให้เราควรต่อยอดแนวคิดเรื่องความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ในลักษณะที่มีสองมิติที่สะท้อนความเป็นหลังสมัยใหม่ กล่าวคือ ด้านหนึ่งต้องพิจารณาถึงปัจเจกชนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปัจจัยทางสังคมที่ไม่สามารถลดรูปได้ (socially irreducible) และในอีกทางหนึ่งควรที่จะประสิทธิประสาทความไม่คงเส้นคงวา (inconsistency) เอาไว้ภายในหน่วยเศรษฐกิจด้วย

สำหรับผู้เขียนมีความเห็นว่าวรรณกรรมที่พูดถึงในหัวข้อนี้ค่อนข้างเบาบางพอสมควร แต่ก็มีจุดเน้นหนักเหมือนกันตรงที่มีการวิพากษ์สมมติฐานดังกล่าว อีกทั้งงานแต่ละชิ้นก็มีการวิเคราะห์ที่แตกต่างกันออกไปซึ่งก็ขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละคน อย่างไรก็ตามมันก็พอทำให้เรามองเห็นภาพของแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่เริ่มเข้ามาสู่ลักษณะความมีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ได้

1.7.3 ทิศทางของ “หลังสมัยใหม่” กับ “เศรษฐศาสตร์”

องค์ความรู้เศรษฐศาสตร์นั้นได้แสดงออกซึ่งความเป็นสมัยใหม่อย่างชัดเจน และผู้เขียนเองก็เชื่อว่าภายใต้การครอบงำของวาทกรรมวิทยาศาสตร์ (scientific discourse) ดังกล่าวทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์ค่อนข้างมีแรงต้านทานต่อกระแสหลังสมัยใหม่พอสมควรเลยทีเดียว อย่างไรก็ตามจากการสำรวจวรรณกรรมที่ผ่านมาเราก็ได้พบว่ากระแสความคิดหลังสมัยใหม่ก็ได้เริ่มขยาย

¹⁵ โดย Sofianou ได้ยกตัวอย่างการร่วงลงพื้นของลูกบอลเลย์บอลที่แม้ว่ามันจะมีลมแรงมากแค่ไหนก็ตามที่ ลูกบอลเลย์บอลก็ไม่สามารถต่อต้าน (defy) กฎแห่งแรงดึงดูด (gravity) ของโลกได้

ขอบเขตเข้ามาในแวดวงเศรษฐศาสตร์แล้ว แม้ว่ามันจะไม่แพร่หลายก็ตามที่ แต่อย่างน้อยที่สุด มันก็ทำให้เราได้เห็นทิศทางบางอย่างอันจะเกิดขึ้นกับแวดวงวิชาเศรษฐศาสตร์

สำหรับผู้เขียนเชื่อว่าทิศทางที่ชัดเจนอย่างหนึ่งของหลังสมัยใหม่ต่อเศรษฐศาสตร์คือการเป็น "กระแสวิพากษ์" ความเป็นสมัยใหม่ของเศรษฐศาสตร์ เพื่อต้องการที่จะ "ทลาย" ความเป็นเบ็ดเสร็จเศรษฐศาสตร์ (economics totality) วิพากษ์เพื่อทลายลักษณะของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่พยายามจะสร้างทฤษฎีที่เป็นสากล (set of universal theory) ในการอธิบายพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ต่างๆ รวมไปถึงการลดขนาด (scale) ของความเป็นวิทยาศาสตร์ในเศรษฐศาสตร์ นำไปสู่การเปิดรับเอาทัศนคติหรือมุมมองที่หลากหลายเข้ามา ส่วนอีกด้านหนึ่งก็คือการเน้นไปที่ทำที่ที่มีต่อความจริงของวาทกรรมเศรษฐศาสตร์ (economic discourse) ซึ่งตรงนี้คงไม่ได้สื่อนัยยะว่า ทฤษฎีหรือองค์ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดมันไม่จริง หากแต่เป็นการชี้ให้เห็นว่า ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ก็เป็นเพียงชุดความรู้หนึ่ง ท่ามกลางกระแสแห่งวาทกรรมอันหลากหลาย ซึ่งตรงนี้จะนำมาสู่การย้อนดูตัวเอง (self reflexivity) ของเศรษฐศาสตร์เพื่อให้เศรษฐศาสตร์สามารถพิจารณาถึงขอบเขตและข้อจำกัดของตนเองได้อย่างถ่วงถ้อยขึ้น รวมไปถึงการมองทะลุไปยังมิติทางด้านการเมืองและอำนาจที่แฝงอยู่ในทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ด้วย แน่หนอนว่าทัศนคติทั้งสองเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยที่ไม่สามารถวิเคราะห์แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดได้

อีกทิศทางหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นการเชื่อมโยงเศรษฐศาสตร์เข้ากับแนวคิดหลังสมัยใหม่ก็คือ การวิเคราะห์รูปแบบการบริโภคในภาวะสังคมหลังสมัยใหม่ ภายใต้กรอบ "การบริโภคเชิงสัญลักษณ์" (the consumption of signs) ของ Jean Baudrillard ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในรูปแบบของวิทยานิพนธ์ที่มีการศึกษาเชิงประจักษ์หลายฉบับ ทั้งในส่วนของสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์และสาขาอื่นๆ (ในสาขาเศรษฐศาสตร์นี้ได้แก่ ปัทมวรรณ (2540) และนอกสาขาเศรษฐศาสตร์ได้แก่ งานของ จันทรเพ็ญ (2535) วรียา (2540) ดวงดาว (2541) ทศนีย์ (2542) เป็นต้น) ตรงนี้เองถือได้ว่าเป็นทิศทางหนึ่งอันสำคัญที่จะเปิดมุมมองภาคปฏิบัติในเรื่องทฤษฎีผู้บริโภค (consumer theory) ของเศรษฐศาสตร์ ให้ก้าวข้ามพ้นจากการพิจารณาพฤติกรรมผู้บริโภคที่อยู่ภายใต้กรอบทฤษฎีอรรถประโยชน์ (utility) ไปสู่การมองพฤติกรรมผู้บริโภคในแง่มุมมองที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามผู้เขียนเชื่อว่าความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดหลังสมัยใหม่กับเศรษฐศาสตร์นั้นยังเป็นสิ่งที่ใหม่อยู่มาก และก็คงเป็นสิ่งที่ต้องรอให้มีการค้นคว้ากันต่อไป ซึ่งสำหรับ ณ ที่นี้แล้ว การตอบคำถามถึงนัยยะของ "หลังสมัยใหม่" ที่มีต่อ "เศรษฐศาสตร์" ทั้งหมดก็คงมิใช่ภารกิจหลัก

ของงานชิ้นนี้ หากแต่อยู่ที่การชี้ให้เห็นถึงนัยยะของ “หลังสมัยใหม่” ที่มีต่อ “สมมติฐานความมีเหตุผล” อันเป็นข้อสมมติหลักของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ อันจะนำไปสู่การ “ทลาย” การนิยามหน่วยเศรษฐกิจที่แข็งขันของเศรษฐศาสตร์ได้